Poštarina plaćena u gotovu

Život

8

Listopad
1940
God. XXI

SADRŽAJ

25179

život

Broj 8 Listopad 1940

Urednik Stj. Tomislav Poglajen D. I. Zagreb I/147. Palmotićeva 33. Telefon 24-169. — Izlazi svakog 20. u mjesecu osim srpnja i kolovoza. Pretplata 50 din, omladini 30 din, pojedini broj 5 din. — Uprava: Zagreb I/147. Palmotićeva ulica 33. — Tiskara Glasnika Srca Isusova, Zagreb. — Ček. račun broj 34.160 Pošt. šted. Zagreb.

PROSLAVIMO ŠTO SVEČANIJE BLAGDAN BL. NIKOLE TAVILIĆA!

Na dan 14. studenoga navršuje se 549 godina od mučeničke smrti bl. Nikole Tavilića, koju je taj sveti Hrvat podnio u Jerusalemu. Dakle tim danom ulazimo u jubilarnu 550. godinu njegove svete smrti. Kako će baš u toj godini biti u Rimu provedena glavna rasprava (proces) za njegovo proglašenje Svecem, pozvao je hrvatski metropolita preuzv. g. dr. Alojzije Stepinac posebnom okružnicom od 29. rujna o. g. vjernike, da što ljepše proslave ovogodišnji blagdan bl. Nikole Tavilića 14. (ili u nedjelju 17.) studenoga. Posebno je želja preuzv. hrvatskog metropolite, da se tom prilikom postavi slika ili kip bl. Nikole Tavilića u svakoj crkvi, gdje to još dosad nije učinjeno. (Takve se slike i kipovi dobivaju kod Odbora za Svetu Zemlju u Zagrebu, Trenkova ul. 1.). U samoj zagrebačkoj nadbiskupiji već skoro tri četvrtine crkava ima sliku ili kip bl. Nikole Tavilića, pa je sva nada, da će to isto i u ostaloj četvrtini crkava sad za Blaženikov blagdan biti. A slično je donekle i u ostalim hrvatskim biskupijama. Osim toga treba o tom blagdanu da budu svuda lijepe proslave tog hrvatskog Blaženika, za kojeg se radi, da bude proglašen prvim općim zaštitnikom cijelog hrvatskog naroda. On to svojim velikim zagovorom u nebu već i jest, pa pred Božjim prestoljem zaštićuje hrvatski narod u ove teške dane, a ako mu se budemo svi utjecali, a osobito ako ovogodišnji njegov blagdan s tom nakanom budemo svi što svečanije proslavili, njegova će nebeska zaštita do kraja sačuvati hrvatski narod od golemih ratnih stradanja, pa da u miru dočekamo sretniju budućnost.

Evropa i duša Istoka

Duhovno jedinstvo zapada je plod srednjega vijeka, ili, da točnije kažemo, plod g o t i k e. To doba je posve jedinstveno; ni prije, ni poslije ne nalazi se što slična u povijesti. Prije vremena gotike bilo je u Evropi samo plemena i narodnih grupa, a poslije gotike samo još nacijonalnih država. Onaj bijedni preostatak zajedničkoga duha, koji se tu i tamo u pojedinim područjima uščuvao još i u modernom životu, dragocjena je baština gotike, te eminentno s i n t e t i č k e k u l t u r e. Raspadom kršćanskog kulturnog jedinstva krajem srednjega vijeka stvorene su tek osnovice za nastajanje novog, izrazito analitičkog razdoblja, koje se temelji na prevlasti zapadne civilizacije. To je ono razdoblje, kojeg dramatsku i potresnu samrtnu borbu danas proživljavamo. Ali kroz dim i otrovne plinove, koji danas prekrivaju evropsko bojište, već se probija jasni obris nečeg novog: svijet niče u novoj slici, koja nadovezuje na društvene i moralne pojmove kršćanskog srednjeg vijeka, dok joj se etničko-geografsko središte pomiče dalje na istok.

U jednom od ranijih brojeva ovog časopisa govorilo se o apokaliptičkoj misiji Dostojevskoga i Nietzsche-a po shvaćanju Walter-a S c h u b a r t a; isti pisac prikazao je u jednom opširnijem djelu (»E v r o p a i d u š a I s t o k a« — E u r o p a u n d d i e S e e l e d e s O s t e n s«, izdanje »Vita Nova« Luzern, 1939,) religijozno-kulturne i etničko-socijalne predpostavke, koje tek pravo tumače duševni rast i epohalno djelovanje tih apokaliptičkih ličnosti. Ta je knjiga pisana iz perspektive Istoka. To nije samo trijezna i neutralna historijska bilanca jednog evropskog učenjaka, već je ovdje b u d u ć n o s t našla izražaja, a Schubart doprinosi samo svoj dio izgradnji te budućnosti. Budućnost, kako je pisac shvaća, je »svjetska borba i izravnanje između Istoka i Zapada, te nastajanje jedne zapadnoistočne kulture, koje će nosioci biti ivanovski ljudi buduće epohe.«

»Ivanovski čovjek« jest misaono središte njegova djela. Ovu Schubartovu knjigu ne smije se procijeniti samo kao djelo jednog kulturnog kritičara sa fenomenalnim znanjem, već je se mora smatrati vodičem kroz labirint svjetovnih nazora našeg kaotičnog doba; to djelo zaista siže u budućnost.*

* Izuzevši dakako Schubartovu nauku o »conima«, koja je i filofijski i teologijski i historijski u toj intepretaciji neodrživa i pokazuje da auktor nije baš naročito duboko shvatio ljubimicu smisao Solovjeva i neki grčkih Otaca. Sv. »sofiji«. Nap. Ured.

U zadnjem tisućljeću Evropa je doživjela dvije epohe: gotsku i prometejsku. Gotsko doba proizašlo je iz duhovnih potresa 11. stoljeća; a opalo u 16. stoljeću; ono nam je dalo sliku harmoničnog čovjeka.

Čovjek gotike, ispunjen idejom vječnosti, diže pogled pun pouzdanja k nebu; njegove katedrale dižu se prema nebu kao simbol strastvene i žarke molitve. Taj čovjek teži samo za spasom svoje duše, čezne za odmorom u naručju Božje milosti. Tada između godine 1450 i 1550 prometejsko doba prodire u svijet gotskog čovjeka i nastaje vrijeme u znaku »herojskog« prauzora. Pisac je čovjeka toga doba nazvao »prometejskim čovjekom« po onome oholom titanu, onom »koji je stvarao unapred planove i koji se digao protiv autoriteta bogova; on je na lukavi način izmamio prirodi božanske tajne i htio svijet preobličiti po vlastitom nahođenju, te zavladao zemljom. On ne pozna nikakvog Boga, ne diže više pogled u visinu, njegove misli kruže oko kugle zemaljske, koju želi prozreti, istražiti, a njegova jedina strast je — zavladati zemljom.

Danas, nakon 500 godina, stojimo opet na prekretnici. »Danas se nad prometejsku kulturu digao tmurni, kobni oblak i obasiplje ju smrtonosnim munjama. Evropa ide ususret krvavoj katastrofi. Približava se svršetak, koji je bio u zametku već od samoga početka. Evropa više ne može izbjeći svojoj sudbini. Taj proces nije počeo tek 1914, već trajno teče kroz četiri stoljeća. Ali na obzorju već sviće! Već se pokazuje svijetlo novoga svijeta i ono najavljuje ivanovsko doba, koje će stvoriti čovjeka po mesijanskom prauzoru. *Značajka tog čovjeka podsjećat će na značajke gotskoga vremena i za to će on poštivati gotiku i diviti joj se u onolikoj mjeri, koliko ju je prometejski čovjek prezirao.* Evropa svom silom nastoji domoći se onih ideala, koji su u srednjem vijeku bili ostvareni. To jest pravi razlog zašto ona — i ako podsvijesno — traži da dođe do jednog masovnog uništavanja, jer bi se tako oslobodila svega onoga, što leži između gotike i današnjice. Razvoj zadnjih decenija demonskom težnjom stremi k ovome cilju. Potrebno je da se i novi prauzor utjelovi u ljudima. Magijskom snagom privučen od slike novoga zbivanja, zapadni svijet stao je već mrziti ovu epohu, koja upravo svršava, a koja još stoji u znaku staroga prauzora.«

Pisac naziva novi uzor »ivanovskim« po Ivanu Evanđelisti, kojemu je u izvanrednoj mjeri bio svojstven duh izmirenja, jednakosti i ljubavi. On naročito misli na mjesta 17 i 21, gdje najvrućije želje svršavaju u molitvi »da svi budu jedno«. Pisac misli da će borba za jedinstvo biti najdublja značajka ivanovskog čovjeka.

Schubartove formulacije u vezi sa budućim ivanovskim čovjekom od zamašne su važnosti za dalekosežna kulturno — i vjersko-politička razmatranja u njegovu djelu.

Schubart je uvjeren da su Slaveni, a prije svega Rusi — po svom najdubljem značaju, a ne danas aktuelnom periferijskom obliku — najbliži gotskom, a po tome i ivanovskom čovjeku. Dok je prometejsko osjećanje svijeta izviralo ponajviše iz sjevernih zemalja, prenijet će ivanovsko doba težište na istok. »Veliki događaj, koji se sprema jest *uspon Slavena do visine, koja odlučuje kulturnim razvojem Evrope*«. Već je Herder, kojega Slaveni nazivaju ocem svog duhovnog preporoda, govorio o preumorenosti evropske kulture i nazvao Rusiju zemljom budućnosti. On je Ruse smatrao budućim nosiocima svega ljudskog i bio je uvjeren da će oni spasiti i preporoditi ljudski rod. Herder je polagao najveću nadu u rusku dušu. On je dakle već naslućivao mesijanski karakter ruske duše, bliske i srodne duši gotskog čovjeka; a ova duša naći će svoj najjasniji izraz u ivanovskom čovjeku.

Kako je već spomenuto, ne smije se nitko dati zavarati momentanim izrazom ruske naravi, jer je to samo prelazna faza, kako uopće čitavo naše doba pokazuje sva tipična obilježja prelaznoga vremena. Svaki, koji bi htio rusku dušu i unutarnje obilježje ruskog značaja prosuditi u svijetlu politike jednog Lenjina i Staljina, politike osnovane na materijalističkom naziranju svijeta i povijesti, učinio bi tešku psihološku grešku. Schubartovo gledanje i tumačenje Rusa i ruske duše proizlazi iz posve drugog vidokruga, dalekog od vremenski ograničene sadašnjosti. Za nj je karakteristika Rusa, kao i Slavena uopće, velika težnja za slobodom. Pod slobodom razumijeva se tu ne samo oslobođenje od tuđega jarma, već i oslobođenje od one sputanosti od svega prolaznoga. »Tu se ispoljuje ‚široka duša', koja se napadno razlikuje od krive sitničavosti zapada. Zadnja riječ ruske kulture, bit će ujedno jedna nova riječ o ljudskoj slobodi. Ali, da Rusi mogu naći tu riječ, da steknu pravo znanje o slobodi, potrebno je da prođu sve paklenske muke despotizma.«

Materijalno blagostanje, ili u najmanju ruku materijalna sigurnost, jesu osnov i uslov (a često puta i cilj) razvoja svakog Evropejca. On čvrsto stoji »s obim nogama na zemlji, a koji puta i sa četiri noge.« U stvari se Evropejac vara, ako se još uvijek smatra duhovnim bićem. Rusima pak nije mnogo stalo do svijeta. »Stvarnost ne igra odlučnu ulogu u njihovu životu, i oni nisu za nju niti dobro spremni. Rus ne izlazi iz čuđenja, kako je moguće da je čovjek, stvoren na sliku i priliku Božju, zapao u ovu užasnu svjetsku povijest. On se stalno osjeća gostom na zemlji. Za to zemaljska dobra ne vladaju njime, on im se zna oduprijeti i tako će si uvijek — više od drugih — sačuvati slobodu duše. Rus može biti tako slobodan, jer osjeća da ga nosi vječnost.« Prometejski čovjek teži za svijetom kakav jest, samo ga želi urediti, iskoristiti i njime vladati. Rus pak teži za drugačijim svijetom. »U

svojoj nihilističkoj požudi konačno dolazi do toga da uopće više ne želi svijeta«...

Ovu sliku o Rusima stekao je Schubart proučavajući p o v i j e s t r u s k e d u š e; oni se od samoga početka približavaju ivanovskom uzoru i vanredno su slični čovjeku gotskoga doba. Kroz najstarije rusko kršćanstvo struji duh harmonije, koji se izvanredno jasno očitovao u pokretu »starcev«, toj specifično ruskoj uzvišenoj tvorevini. Staro rusko slikarstvo i danas još na nas čini utisak velike nutarnje harmonije i onog dostojanstva i lakoće, koju Rus K i r e j e v s k i suprotstavlja »važnom, gotovo teatralnom nastupu Evropejca.« Kirejevski pak sam jest mnogo istaknutiji Helen od »Grka« evropskog klasicizma i najoštrija suprotnost modernom ruskom nihilizmu. Istu harmoniju nalazimo u staroruskim oblicima o r g a n i z a c i j e. U slobodnom N o v g o r o d u sa njegovom »volnicom« (slobodom), koji je oko god. 1400 postao središtem ruske privrede i umjetnosti, služe već u 13. st. crkva i država narodu. Kolikog li jaza između onih prilika i kasnijeg carističkog despotizma ili boljševičke diktature! Kirejevski ističe, da su u staroj Rusiji u t. zv. »Kijevsko doba«, izlazili zakoni o r g a n s k i i prirodno iz naroda, bez terora odozgo, bez krvave državne podloge, bez klasnih razlika i stranaka. Nije bilo vitezova, koji bi tlačili seljaka ili pripadnike tuđih plemena, ali je bilo »bezbroj općina, rasijanih po čitavoj zemlji, a imale su svoga poglavicu i svoj pravni poredak osnovan na unutarnjoj pravdi, bez ikakovog formalizma ili despotizma«. U ono predmongolsko doba nije u Rusiji još bilo cara, nego s a m o v e l i k i h k n e z o v a, koji su bili primi inter pares među slobodnim vitezovima; jedan od prvih velikih knezova bio je V l a d i m i r, koga istočna crkva naziva svetim. Najjasnije se pokazuje ruski osjećaj harmonije u intenzivnoj v j e r i K r i s t a B o g a i č o v j e k a. Vječni Bog i »vječni« čovjek Pavlov drugi Adam postaju po naravi svojoj toliko srodni i usklađeni, da su se u Kristu mogli organski srasti u jednu osobu. Ova staroruska misao, koju je naročito S o l o v j e v isticao sa ljubavlju i poštovanjem, jest integralni elemenat ruske duše i najdublji izraz osjećaja sveopćega, a ujedno najčišći i najveći odraz Rusima prirođene harmonije.

I Rusija ima svoje gotsko doba. U njemu se isto tako i još jače pokazao harmonični prauzor, nego li u gotici zapada. U srednjem vijeku sačinjavao je ruski narod jednu nedjeljivu cjelinu sa njem vijeku sačinjavao je ruski narod jednu nedjeljivu cjelinu sa onda njemu u duhu blizim zapadnim narodima; Rusija se, usprkos raskola 1054 god., osjećala organskim članom zapadnog kršćanskog svijeta. Tada još nije postojao sudbonosni problem »R u s i j e i E v r o p e«. Između istočnih i zapadnih zemalja Evrope vladao je mir, a taj je bio naravna posljedica duševnog sklada. Na temelju te unutarnje srodnosti tražili su veliki knezovi Kijevski zbliženje sa zapadom, a nije se onda, kao kasnije kod Petra Velikog, radilo o duševnom jazu, kojeg je trebalo prebroditi.

Tri su elementarna faktora smetala ruskom osjećaju harmonije, a ujedno su mutili odnos Rusa prema Evropi. Prije svega: iz Bizanta prodirao je b i z a n t s k i o s j e ć a j v l a s t i u rusku dušu. Bizantinska ortodoksnost sukobila se sa priprostom i usrdnom pobožnosti ruskoga naroda, a taj je sukob pogubno utjecao na čitav dalnji razvoj Rusije; utro je put cezaropapizmu i državnoj crkvi, zatim crkvenom raskolu 17. st. t. j. odvajanju pravoslavaca od starovjeraca i konačno je doveo do strastvenih borbi ruskih revolucija u 19. i 20. stoljeću protiv one sa carizmom najuže povezane crkve. »Da nije bilo Bizanta, ne bi bilo ni raskolnika, ni boljševika.« —

Drugim pogubnim faktorima u razvoju ruske duše ima se smatrati p r o v a l a T a t a r a, na istoku i g e r m a n s k a i n v a z i j a na zapadu u prvoj polovici 13. st. Gotovo dva i pol stoljeća — od 1238 do 1480 — morao je kršćanski ruski narod nositi tatarsko breme. U čitavoj povijesti zapadnih naroda nema paralele za užase, koji su se zbivali za vrijeme vladanja tih tuđinaca. Ruskoj duši nanešene su tada duboke rane. Zamro je osjećaj pravde, nestalo je samopoštovanja i osjećaja lične odgovornosti; uz to su Rusi primili niz zločina i opačina, kako to obično biva kada je netko stalno cilj takovih zlodjela. To su bile prirodne posljedice stoljetnoga jarma. Od onda se često kod Rusa zapaža neka potreba da budu okrutni. »Koga se mnogo muči, taj će rado mučiti druge. Onome, koji je iznutra rastrgan biti će lakše, ako vidi da drugi trpi. Do tatarskog gospodstva u Rusiji nije bilo ni carizma, ni kmetstva. Ruska je duša disala slobodu, a ne despotizam. Ta se duša ne odrazuje u carskoj Moskvi 16. st., već u slobodnom Novgorodu 14. stoljeća. Samovlada (samoderžavije) je tatarski nametnik u ruskom organizmu. »Spajanje bizantinskog sa tatarsko-mongolskim elemetom simbolički je izražena u činjenici, da su se prvi moskovski carevi odijevali u nošnju mongolskih kanova, dok su istovremeno nosili ime rimskoga bizantinskog cezara. (Jer car dolazi od cezar). Između sistema jednog Nerona i Ivana Groznog nema bitne razlike. Od prvog početka bilo je u Rusiji revolucijonarnih pokreta, koji su sa gotovo religijoznom strasti vodili borbu protiv bizantinsko-tatarskog duha, i ako si nisu bili toga svijesni. »Da nije bilo prozvale Tatara, ne bi bilo došlo do ruske revolucije!« U drugu ruku je upravo zamiranje pravog osjećaja otvorio — bar kod moralne elite — put spoznaji da nad pravnim osjećajem, kao najviši princip etike, stoji o s j e ć a j l j u b a v i, taj nebeski lijek za sve ljudske krivnje i razdore, koji utire put kraljevstvu Božjemu na zemlji. Ova temeljna misao kršćanstva oduvijek je u Rusiji nailazila na plodnije tlo, nego li na zapadu, koji b o l u j e o d p r e c j e n i v a n j a p r i n c i p a p r a v d e. Možda je volja Providnosti da se Kristova nauka o primatu ljubavi upravo tamo, gdje je osjećaj pravde bio najteže povrijeđen, razvije tako jasno, da zasjenjuje svaki osjaćaj krivnje i osvete.

Najjače je utjecala na povijest ruske duše germanska invazija, početkom 13. stoljeća; tada su se Njemci, Švedani i Danci odazvali molbama Rusa da im dođu u pomoć protiv poganskih barbara, ali su sami zauzeli obalu Istočnog mora i tamo osnovali čvrsta uporišta, Rigu i Reval, te su sami onda prodrli do Pskov-a i Novgoroda. »*To je bilo prvo iskustvo, koje su Rusi stekli od zapadnih Evropejaca.*« I to je bilo dosta gorko iskustvo. Od onda potiče ono odbijanje svega, što dolazi sa zapada. Gubitak plodnog primorja nije se ni politički, ni privredno dao lako preboliti i upravo je izazivao da kušaju na novo ga osvojiti; to je Ruse poslije uvijek opet uvlačilo u sudbonosna zbivanja zapada. Iz baltičkih borba između Rusa i Germana razvio se konačno historijski sukob između prometejske Evrope i Rusije, koja je u srži ostala gotskom. Schubart ovo raščišćavanje naziva »najvažnijim i najneprijaznijim poglavljem čitave ruske povijesti«, i završava rečenicom: »možda i povijesti čitave Evrope!«... On u svojoj knjizi još nije mogao zabilježiti historijski događaj ponovnog pripojenja baltičkih zemalja Rusiji. Da li se može smatrati ovu teritorijalnu reintegraciju pod vodstvom današnje prometejske Moskve završnim činom drevnoga sukoba? Jedva. Ili će tek ivanovska Rusija posve dokončati sudbonosni jaz između istoka i zapada? —

Velika sudbina Rusije počima tek sa intenzivnijim duševnim i kulturnim kontaktom sa Evropom u vrijeme Petra Velikoga. U tri navrata novo prometejsko osjećanje svijeta preplavljuje Rusiju, i to: početkom 18., 19. i 20 stoljeća. Posrednici bijahu: politika evropeizacije Petra I, francuska revolucija i bezbožni boljševizam. A kod svakog prometejskog vala, ruski je narod odmah instinktivno osjetio o čemu se radi. Antikristom nazvali su Petra I., Antikrist im je bio Napoleon, sin revolucije, a državom Antikrista nazivaju oni, koji su ostali vjerni crkvi današnju zemlju sovjeta. Karakteritične su također simpatije, koje boljševizam goji prema Petru I., čije se zasluge spominju u školskim knjigama i prikazuju u jednom sovjetskom filmu, i onda simpatije prema Jakobincima. Jedna moderna ruska ratna lađa nosi jakobincima u čast ime »Marat«! Schubart predviđa da će boljševizam biti zadnji veliki pokušaj, da se silom uvede prometejsko osjećanje na ruskom tlu, koje za to nije dosta prijemljivo. Suprotnost između prometejskog i gotskog osjećanja svijeta na zapadu jest dovela do vjerskih borba ranog novog vijeka, a na istok je došla preko Kant-a, Hegel-a, i Marx-a, te konačno svršava sa Lenjin-om. Završetak u toliko, što se Rus, kojemu široke stepe njegove domovine navraćaju misli na vječnost, taj Rus sa onim živim sve-osjećajem ne će se nikada posve prilagoditi prometejskoj kulturi, nošenoj od osjećanja pojedine mrtve točke i uperenoj na autonomiju pojedinca, ili drugim riječima: na pad Božanstva. Staroruska duša uvijek se nanovo i naporno kušala braniti od onog sa zapada importiranog prauzora. »Od vremena Petra I. ruska se kultura razvijala

po tuđinskim formama, koje nisu bile organski srasle sa ruskom naravi, nego su joj bile silom nametnute. Tako je došlo do pseudomorfoze kulture. Posljedica jest duševni prelom, koji se pokazuje u svim životnim manifestacijama zadnjih generacija, ona *ruska bolest od koje se danas već zarazio cijeli svijet, barem posredno, t. j. kroz potrebu samoobrane*«. »*Jedan paroksizam u historijskim razmjerima.*«

Tipični način kojim Rus svom duševnom razvoju reagira na prometejsku kulturu disharmonije, koja mu se izvana nameće, uvijek jest mesijanski: Rus nije nikada izgubio kontakt sa vječnosti, makar on to nijekao ili pokušavao nijekati. U tome je posve Azijat. Ako mu ovaj svijet nedostaje, onda samo za to što on — kako kaže Dostojevski — nosi u svojoj duši čišću sliku nego li drugi narodi, t. j. sliku Spasiteljevu. Očaj i nezadovoljstvo, kojim gleda na ovaj svijet jest izraz duboke potrešenosti radi gubitka božanske harmonije, koju je nekada imao. Za to nastoji u svojoj okolini sagraditi ono što je izgubio, nastoji prilagoditi disharmonični vanjski svijet svojoj nutarnjoj nebeskoj slici. To je temeljno obilježje mesijanskog čovjeka, kome nije, kao prometejskom čovjeku, ovaj svijet posljednje i najvažnije, već mu se radi o kraljevstvu Božjem. »Mesijanizam je osjećaj poziva.« Ruski mesijanizam uvijek je nastojao sve izmiriti i izravnati. Prvi puta je taj mesijanizam propovijedao vjerski pisac Filofej, starješina Jelisavinog manastira u Pskov-u; od njega potiče nauka da je Moskva treći Rim i da je pozvana da izmiri i primi u sebe prvi i drugi Rim (Bizant), a ne da ih potisne ili pretekne. Solovjev u svom spisu »Tri sile« pridaje Rusiji snagu da organski sjedini dvije historijske sile pokretnice: jedinstvo bez slobode u formi muhamedanske Azije, i slobode bez jedinstva u formi poslije-gotske Evrope. Bulgakov pak (u L'orthodoxie, 1937) kaže da je zadaća buduće ruske crkve izmiriti protestantizam sa Rimom. (Što je vrlo vjerojatno, kad ona sama bude jednom povezana s Rimom. Nap. Ur.) I Dostojevski je sanjao o univerzalnoj i jedinstvenoj crkvi, kad je Ruse nazvao narodom, koji nosi Boga (Bogonosec).

Mesijansko osjećanje tjera Rusa ne samo na to da spozna istinu, već i da živi po njoj. On je uvjeren da do spoznaje Boga može doći samo, ako živi po volji Božjoj. »Ne može čovjek priznavati kršćanske istine, a ujedno se pomiriti sa zbiljom antikristovom, kao da u sve vijeke ne može da bude drugačije«; to je smjela i odlučna izreka velikog kršćanskog borca Solovjev-a, a usmjerena protiv današnjeg oportunističkog vremena. — Nije li također karakteristično da Rusi imadu za pojmove »istina«, »stvarnost«, i »pravednost« samo jednu riječ — »pravda«? Nije li značajno i to, da ruski pjesnici i mislioci tako rado ulaze u neposrednost života? I da toliki pisci, kao Kirejevski i Solovjev, pa Dostojevski i Rosanov, žrtvuju svoje najbolje godine političkoj publicistici? A konačno je značajno i to da ruska nacijonalna ideja onamo od vremena svete alijanse Aleksandrove, pa do boljševičke

propagande za »oslobođenje svjetskog proletarijata« uvijek u sebi krije neki mesijanski elemenat.

U stvari osjećaju mesijanski također zapadni i južni Slaveni. U Poljskoj je oduvijek vladao mesijanski uvriježeni katolicizam i taj je rascjepkanu državu uvijek opet duhovno sjedinio i tako pripravljao teritorijalno ujedinjenje. U poljskom marijanskom kultu zapaža se naročito jaki spoj starokršćanskog vjerskog oduševljenja sa vatrenim nacijonalizmom. Najstarija poljska narodna himna, Bogurodzica, jest marijanska pjesma! Mickijević, koji je po majci bio povezan sa jednom židovskom sektom, svijesno je unosio mesijanske elemente Starog Zavjeta u poljsku nacijonalnu ideju, a ta je do dana današnjega sačuvala svoj vjerski karakter.

U husitskim borbama Čeha krije se također mesijanski elan, kako god je upravo husitstvo pogubno djelovalo u povijesnoj drami evropskog univerzalizma. U Češkoj mnoga mjesta imadu biblijska imena (Tabor!), pa svjedoče za onaj vjerski duh, koji je tamo vladao. — Kod Slavena na Balkanu pako uščuvale su ideju otkupljenja one krvave uspomene iz vremena borbi sa Turskom.

Prometejska kultura, razvijena do vrhunca, teško pritište Ruse. Ovaj pritisak rodio je ruski nihilizam, onu apokaliptičku čežnju za svršetkom, a Rus — za razliku od pasivnog, asketskog Indijca — želi aktivno sudjelovati u tome, da što brže dođe do tog svršetka. Značajna je izreka Bakuninova: »Carstvo će prasnuti, u to ne sumnjam. Želim jedino da prasne pred našim očima.« Nihilizam jest izopačena forma mesijanizma. Bolna spoznaja Rusa, da su odvojeni od višega reda, da se taj red više ne podudara sa zbiljom, natjerala ih je u očaj; u njima je rasla želja za razaranjem. Oni se iz naroda seljaka i svetaca pretvoriše u narod revolucijonara i fantasta. Rus ne može živjeti bez nekog eshatološkog iščekivanja. Zapadnjaku nije takovo očekivanje svojstveno. Apokaliptički »razaratelji«, kao anabaptisti, ili u novijoj Evropi — dakako na drugom polju i prema tome drugog efekta — jedan Heinrich von Kleist, Nietzsche ili Vincent van Gogh samo su tragične iznimke. Apokaliptički Rus podsjeća na one prve kršćane, koji su iščekivali skori povratak Spasiteljev, te su molili: »Neka dođe kraljevstvo Tvoje, a zemlja neka prođe.« »Neka dođe kraljevstvo Tvoje, a zemaljsko neka prođe« jest misao vodilja novije ruske kulture. No ovo negiranje svijeta naraslo je u ruskom nihilizmu do želje za uništenjem svijeta. »Nihilizam jest pesimizam u djelu. Tu se ruska religijoznost razaralački osvećuje Evropi, to je zakašnjela odmazda za Napoleonov pohod. Ruska revolucija osvećuju francusku, koje je ona zapravo posljedica. Revolucijonarci rade po svijesnoj želji da Rusiju evropeiziraju, što više, da je urede po amerikanskom uzoru. Ali svršetak će biti, da će Rusija biti očišćena od Evrope. Boljševizam jest poput reformacije drastičan primjer za paradoksnost povijesti.« Ruski nihilizam nosi vjersko obilježje, t. j. on jest u negativno iskrenuti vjerski afekt. »Kod uzvišenog mislioca Solovjeva i kod Bakunina, koji ne pozna nikakovih zapreka vidi se ista dubina duše; kršćanske nade u spasenje kod prvoga jednako su duboke kao one bezbožne kletve kod drugoga.« Izvor odakle propaganda kominterne crpi svoje lozinke je ono apokaliptičko nagoviještanje razaranja, koje je u perspektivi budućnosti u isti mah »radosna vijest o približavanju spasenja«, kako je već Herzen sredinom prošloga stoljeća kazao. U prvim decenijima svoga života vjerovao je Solovjev u buduće sjedinjenje Boga i svijeta, ali i u ovu ivanovsku dušu konačno prodire tamno apokaliptičko osjećanje, tragični simbol da je i on bliz općoj povijesti duše svoga naroda. U njegovim zadnjim spisima razabire se briga oko budućnosti Evrope; on predviđa njen slom i misli da će ju u gospodstvu nad svijetom zamijeniti budući panmongolizam. Dostojevski, Tolstoj, Merežkovski, Pečjorin i Berdjajev svi podjednako poznaju onaj osjećaj »blaženosti propadanja«, za koji je Nietzsche skovao riječ o »dionizijskom pesimizmu«. Nihilistički, pa i boljševički Rus krije u svom srcu tajnu čežnju za apsolutnim ništavilom, za preporodom harmonije one gotske kršćanske Rusije od god. 1200.

Schubart strogo luči ruski ateizam od evropskoga. U Rusiji bezboštvo poprima karakter oštrog pokreta, dok u Evropi ostaje ono mlačno i indiferentno. Bakunin dolazi u kontakt sa religijom, jer joj je protivnik; marksizam, kojemu je osjećajno i dinamično bezboštvo Rusa posvema strano, proglašuje vjeru »privatnom stvari« pojedinca. Ruski ateizam je buntovnički, a nije indiferentan; ruska revolucija je uvijek vjerska borba, bez obzira, kakove je vrsti ta fanatična »vjera«. Kod Rusa je marksizam postao prividnom religijom. Oni su se prirođenim neevropejskim vjerskim patosom i u potrebi za dogmama, bacili na jednu nauku, koja je nikla iz evropskog racijonalizma; religija se tu odnosi na vrednote ovoga svijeta, iznosi obilje vjerskih surogata, kao: mašine, tehniku, socijalni kolektiv, petgodišnji plan, Marksa, Lenina, Stalina, proletarijat, svjetsku revoluciju — ukratko — čitavo carstvo idola. Već je Aristotel rekao, da se može čovjeka upoznati, ako mu se prilazi sa ljudskim prijedlozima. »Gledajući na Rusiju spoznajemo, i ili bi morali spoznati, da je socijalni život bez morala neizdrživ, a moral bez božanstva nemoguć... Rusko bezboštvo — centralno djelo boljševičke revolucije — je ultimatum Boga Evropi...«

Schubart kaže da u Rusiji danas nastaje novi tip ljudi, kao plod stoljetnog raščišćavanja između istočne i zapadne kulture. Taj čovjek, koji se bitno razlikuje od onoga prije god. 1917., biti će pravi Rus, ali ujedno i baštinik vječnih vrednota zapadne kulture; to će biti novi čovjek sa istočnom dušom, no koja će se očeličiti prolazeći kroz zapadnu kulturu. Imati će tipični slavenski žar, a biti će sušta protivština Evrope. Ovaj novi čovjek će tek izreći

odlučnu riječ p o m i r b e u problemu Istok - Zapad. Današnji Rus još nije ivanovski čovjek, ali taj će niknuti iz današnje Rusije, koja će se dovinuti do toga stepena. Buduća Rusija biti će ona, koja će izmorenom životu modernog čovječanstva dati svježinu i obnoviti ga. Evropa je posuda, u koju će to svježe vino teći, a ta posuda čuvati će ga da ne protekne niušto. U modernoj Evropi jest oblik bez života, a u Rusiji život bez oblika. Ali akcenat preporoda ljudi, do kojega će doći, kad se bude riješio problem Istok - Zapad, leži na ruskoj strani, na strani života, a ne na strani forme. Englez želi iz svijeta napraviti tvornicu, Francuz salon, Nijemac kasarnu, a Rus crkvu — u historijskom smislu riječi, a ne u onom od zapadnog mentaliteta izopaćenom. Englez želi imati koristi od drugih ljudi, Francuz želi ljudima imponirati, Nijemac im hoće zapovijedati, a jedino Rus od drugih ljudi ne traži ništa. To je srž ruskog bratskog osjećanja, a to osjećanje je evanđelje budućnosti; odavde polazi ona velika moralna snaga, koja će se boriti protiv ideja nasilnih ljudi i silničkih država. Dvadeseto stoljeće puno je protivurječja, poput Rima prije propasti; sve je puno struja i protustruja, previranja, nastojanja i propadanja, ali i mesijanskih nada. »Približava se doba nove Apokalipse, općeg suđenja i uskrsnuća. Prometejski čovjek osuđen je na smrt. Sada neka se rodi ivanovski čovjek!«

Sa tim strastvenim Credom dovršava Schubartova odlična knjiga. Povrh onog općenitog govora o današnjim prilikama, katolika će naročito zanimati govor o misiji, koju autor pridaje k a t o l i č k o j c r k v i u vezi sa problemom Istok-Zapad. (Autor je protestantski teolog, ali ima otvorene oči i znade, što katolička crkva znaći za svijet i budućnost.) Po Schubartovom uvjerenju Rusima su dane sve mogućnosti da budu najvjerniji sinovi Kristovi. Na rimskoj je crkvi da se pobrine, kako bi postali n j e n i najbolji sinovi. Rimska crkva ne bi smjela nikada zaboraviti, kako usrdno ruski istok od nje očekuje znak pomirbe. Tamo je sakupljeno obilje kršćanskog duha, samo mu treba dati oblika i vodstva. »Kada bi se našla ruska duša sa katoličkim umijećem vođenja ljudskih duša, naš bi neuspjeli planet imao još zadnju otvorenu mogućnost da ipak još postane pristojno nebesko tijelo . . .«

Dr. M. Antun Adler

Friedrich Wilhelm Nietzsche

Uz četrdesetu godišnjicu njegove smrti

Ove se godine 25. kolovoza navršilo 40 godina, otkako se rastao s ovim životom onaj filozof, koji ga je najstrastvenije ljubio. Samo je 56 godina živio (15. 10. 1844 — 25. 8. 1900), pa i od ovih treba oduzeti prema njegovu shvaćanju posljednjih 10 godina, jer ih je sproveo u ludilu. Ali i za svojih 46 godina, dok se mogao služiti svojom inteligencijom, stvorio je djela, koja su imala, pa i danas imaju — možda još veći — utjecaj na duševno i duhovno stanje vremena, kaošto rijetko koji drugi pisac naših stoljeća, prijašnjeg i sadašnjeg. Njegove se ideje provode u privatnom i u javnom, i najjavnijem životu suvremene Njemačke, kaošto ne bi nitko bio držao mogućim. Zato ne smijemo mimoići šutke 40. godišnjice njegove smrti. Promotrit ćemo, tko je bio Nietzsche, što je mislio i pisao. Tako će biti jasno, u čemu stoji njegov utjecaj na naše vrijeme i na čemu se osniva.

*

Malo mjestance R ö c k e n kod Lützena (u Würtembergu) bilo je njegovo rodno mjesto. Njegov je otac bio protestantski pastor, bogat, ali nastran, koji je umro u dobi od 36 godina, kad je Fridriku bilo istom 5 godina. U svojoj autobiografiji »E c c e h o m o«[1] sin pokazuje veliku ljubav prema svome ocu. On veli:[2] »Smatram velikim privilegijem, što sam imao takva oca. Dapače čini mi se, da su time protumačeni i svi moji drugi privilegiji, n e brojeći život, onaj veliki Jest za život. Prije svega, što ne trebam htjeti, nego samo čekati, da nedragovoljno uniđem u svijet visokih i nježnih stvari: ja sam tamo kod kuće, moja najnutarnija strast oslobađa se istom ondje. Što sam ovaj privilegij morao platiti gotovo svojim životom, jamačno nije nepravedna trgovina. — Tko hoće da nešto razumije od moga Z a r a t u s t r e, mora se možda nalaziti u sličnim prilikama, kaošto ja, — mora biti s jednom nogom s druge strane života.« T. j. sin misli, da ima od svog oca i svoje posebne darove, ali i svoju bolest, koja ga drži uvijek u blizini groba. Pređi su njegova oca bili poljski plemiči, ali majka je bila čisto njemačkog podrijetla. Tako sam tumači,[3] zašto nije u nacionalnom pogledu tako tjesnogrudan: »Već prema mome

[1] Insel-Verlag, Leipzig; izdao Raoul Richter; prema ovomu izdanju citiram.
[2] str. 19
[3] Ecce homo, str. 18

podrijetlu dozvoljen mi je pogled preko svih lokalnih i čisto nacijonalnih perspektiva, ne stoji me nikakve muke, biti »dobar Evropejac«. U drugu ruku možda sam više Nijemac, nego li bi sadašnji Nijemci, čisti Nijemci iz Rajha, mogli biti, — ja, posljednji *antipolitički* Nijemac«. Na bezbroj mjesta svoje autobiografije očituje svoju antipatiju i svoj prezir prema Nijemcima, prema njihovu značaju, prema njihovoj kulturi i prema njihovoj povijesti u najžešćim i najstrastvenijim izrazima. Sam se bojao, da njegova autobiografija neće moći izaći u Njemačkoj.[4] Pa ipak je pisao njemački s tolikom virtuoznošću, te spada među najsavršenije i najveće umjetnike njemačkog jezika. Svoje srednjoškolske nauke svršio je u glasovitoj humanističkoj gimnaziji »Schulpforta«. Klasičnu filologiju učio je u Bonnu i u Leipzigu. Ovdje se upoznao sa slavnim glazbenikom *Rihardom Wagnerom* ter sklopio s njime tijesno prijateljstvo. Ovo je trajalo sve do godine 1878, premda se već dulje vremena prekid pripravljao. Nietzsche sam pripovijeda:[5] »Već u ljetu 1876, sred prvih svećanih igara, oprostio sam se u sebi s Wagnerom. Ne mogu podnijeti ništa dvoumna. Otkako je Wagner bio u Njemačkoj, pristupao je sve to bliže svemu, što ja prezirem, — dapače i antisemitizmu... Bilo je doista onda skrajnje vrijeme, da se oprostim. Brzo sam dobio za to dokaz. Rihard Wagner za kojega se činilo, da je od svih najpobjedonosniji, a koji je uistinu bio postao trulim zdvojnim dekadentom, pao je nenadano bespomoćan i slomljen pred kršćanskim križem na koljena... Zar nije nijedan Nijemac tada imao oči u glavi, da vidi ovaj užasni prizor?«. Ovo je dakle bio razlog, zašto se rastao s Wagnerom, premda bolno priznaje, da:[6] »Tako sam osuđen, biti osamljeniji, nego ikad prije; jer nijesam imao nikoga drugoga osim Wagnera«. Ali povratimo se natrag u Leipzig, gdje smo Nietzschea ostavili na sveučilištu. Još prije nego je postigao doktorat, bio je pozvan kao izvanredni profesor klasične filologije na sveučilište u Baselu (1869), na preporuku svoga profesora Ritschla, kojemu je ostao uvijek zahvalan. Brzo je postao redovitim profesorom. Za vrijeme rata između Njemačke i Francuske dvorio je bolesnike i ranjenike. Deset je godina vršio svoju službu na sveučilištu, dok nije bio prisiljen, da se povuče u privatni život 1879 poradi teške, neizlječive bolesti. Već prvih godina njegova boravka u Baselu počela ga mučiti teška glavobolja i bolest očiju, koja ga je napokon dovela do ludila 3. I. 1889. Od onda brinula se za njega njegova majka, a poslije njezine smrti 1897 njegova sestra *Elizabeta Förster-Nietzsche*. Ova je nakon njegove smrti 25. 8. 1900 i najviše radila oko njegove slave. Napisala je opširan životopis svoga brata, izdala zajedno s nekim suradnicima njegova pisma i drugu ostavštinu ter osnovala i posebni »Nietzsche-Archiv« u Weimaru. Ona je vodila i nadzor

[4] Ecce homo, 135
[5] Der Fall Wagner, izd. Naumann, Leipzig, str. 200-1
[6] Der Fall A., str. 201

nad izdanjem svih Nietzscheovih djela poslije njegove smrti.

Premda se imao boriti sa svojom teškom neizlječivom boleśću, koja ga je napokon posve svladala ter ga lišila uporabe razuma, ipak je neumorno radio te napisao čitav niz djela. Da upoznamo poglavita, i to kronološkim redom: Die Geburt der Tragödie aus dem Geist der Musik, 1872 — Unzeitgemässe Betrachtungen, 1873, 4, 4, 6 (1. David Strauss, der Bekenner und Schriftsteller; 2. Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben; 3. Schopenhauer als Erzieher; 4. Richard Wagner in Bayreuth) — Menschliches, Allzumenschliches, ein Buch für freie Geister, 1878 — Morgenröte, Gedanken über moralische Vorurteile, 1881 — Die fröhliche Wissenschaft, 1882 — Also sprach Zarathustra, 1883, 3, 4, 5, — u četiri dijela — Jenseits von Gut und Böse, Vorspiel zu einer Philosophie der Zukunft, 1886 — Zur Genealogie der Moral- 1887 — Der Fall Wagner, 1888 — Die Götzendämmerung, 1889 — Ecce homo, izdao Raouh Richter 1908 — Das Nachtlied. 1920 — Lieder des Prinzen Vogelfrei, 1920 — Osim toga mnogo drugih spisa, među kojima treba spomenuti osobito dva, koja su izdana 1895, u 8. svesku sabranih djela: Nietzsche contra Wagner — Antichrist.

Kako su Nietzcheova djela raširena, razabiremo iz nekih podataka, koje navodi Ueberweg-Oesterreich[7]. Sabrana su djela sada raširena u 10—40.000 primjeraka. Glavna su djela prevedena na francuski, engleski, talijanski, ruski itd. Tome možemo dodati, da su neka djela prevedena na srpski, kao što Zarathustra I. dio, i Ecce homo. Koliko je od onda porastao broj, možemo naslućivati, kad znademo, da oduševljenje za Nietzschea nije prestalo. Da ovo možemo razumjeti, moramo upoznati Nietzscheovu ličnost, a osobito njegov sistem.

Wilhelm Windelband, jedan od najpoznatijih povjesničara moderne filozofije, *ovako crta Nietzscheovu ličnost*:[8] »Njemačka filozofija kao cjelina nalazila se u posljednjim decenijima 19. stoljeća u stanju najšarenije raštrkanosti, a da još nije bila uspjela, da se sabere za nova djela. U kojem se smjeru ovo moglo dogoditi, ovo je ovisjelo o raspoloženjima i potrebama vremena, u kojima je njemački narod doživio goleme promjene svoje vanjske egzistencije, a kojima se nastojao što prije prilagoditi u svojoj nutarnjoj biti, s žurnom i uzbuđenom nesigurnošću. Ovomu stanju nutarnjeg rasula i strastvenog stvaranja novoga sa svojim jakim i zdravim životnim motivima i sa svojom nedovršenom strastvenošću, koja sama sebe rastvara, dao je izraz pjesnik-filozof (Der Dichterphilosoph) na međi 19. i 20. stoljeća. Ova pojava u njemačkoj literaturi, koja je čas zablještala, čas poput munje osvjetljavala, čas zbunjivala i maglom pokrivala, bio je Friedrich Nietzsche. S elementarnom silom dolaze u

[7] **12. izd., Berlin 1923, str. 544**
[8] **U zbirci Hinneberg, Kultur der Gegenwart, Teil I, Abt. V: Algemeine Geschichte der Philosophie, Leipzig 1923, str. 583**

njegovim pjesničkim tvorevinama velike opreke našega današnjega života do riječi«. Genijalni dar pisanja dalje ističe Windelband (str. 584) riječima: »Pjesnički način, koji začarava svojom ljepotom, a kojim je Nietzsche uspio prikazivati svoje ideje, čini, da iščezavaju protuslovlja, prelijevajući se jedni u druge razni misaoni motivi, koje je izvadio iz vremenskih određenja, kaošto i raznih kulturno-filozofskih teorija amo od Rousseaua ter ih utkao u bogatu sliku svoje životne pjesme (hineingewoben in das reiche Gemälde seiner Lebensdichtung). Puni protuslovlja prelijevali su se svi motivi suvremenoga života jedan u drugi ter našli svoj sjajni izraz. Bez rješenja ostala je opreka između raznih vrednota intelektualne kulture i strastvene težnje za djelotvornim razvitkom sile. Ovo je sačinjavalo temeljni zvuk njegovih proročkih pjesničkih tvorevina. Sve ovo, zajedno s njegovim programom prevrednotenja svih vrednota (Umwertung aller Werte), tumači nam, kako se moglo pričinjavati, kao da je on glavni mislilac svoga vremena (Der Denker seiner Zeit)«. Već je u ovim Windelbandovim riječima dosta jasno izrečeno, da je Nietzsche bio umjetnička, pjesnička duša, pun čuvstava, duhovit, ali da je volio protuslovlje negoli istinu. Zato razumijemo, što nije mogao sačuvati nikakva prijateljstva. Bio je odviše razdražljiv i samosvijestan i slavohlepan. Da od bezbroj mjesta, gdje se ovo pokazuje, navedem samo neke primjere. On sam veli:[9] »Ja sam prema svojoj naravi ratoboran. Navaljivati spada na moje instinkte. M o ć i biti neprijateljem, biti neprijateljem — ovo možda pretpostavlja jaku prirodu, svakako je uvjetovano u svakoj jakoj prirodi. Ona treba otpora, zato i traži otpor«. I opet:[10] »Smijem li još jedan posljednji potez svoje prirode napomenuti, koji mi zadaje u saobraćaju s ljudima ne malu poteškoću? Imam neku strahovitu razdražljivost instinkta čistoće (eine vollkommen unheimliche Reizbarkeit des Reinlichkeits - Instinkts), tako te blizinu ili — što velim? — svu nutrinu, »drob« svake duše na fiziološki način zamjećujem — m i r i š e m«. (str. 28): »Što mi se ljudi, »svjetina«, g a d e, ovo je uvijek bila moja najveća opasnost — Der E k e l am Menschen, am »Gesindel« war immer meine grösste Gefahr«. Još su jači izrazi, kojima uznosi sebe i svoje sposobnosti i svoja djela nad sve druge. Tako svoju virtuoznost u vladanju njemačkim jezikom:[11] »Kazat će jednoć, da smo Heine i ja bili prvi umjetnici njemačkoga jezika, daleko iznad svih drugih«. Evo, što drži do svojih spisateljskih sposobnosti:[12] »Poznam donekle svoje privilegije kao pisac... Odlika je, s kojom se nijedna druga ne može isporediti, unići u ovaj otmjeni i nježni svijet... ali napokon odlika, koju treba najprije zaslužiti. Tko mi je srodon v i s i n o m htijenja, doživljava kod toga prave ekstaze učenja; jer dolazim iz

[9] Ecce homo, 25
[10] Ecce homo, 27
[11] Ecce homo, 39
[12] Ecce homo, 56-57

visina, do kojih se nije digla još nijedna ptica; ja poznajem bezdna, u koja nije zabludila još nijedna noga. Kazali su mi, da nije moguće pustiti moje knjige... Nema ponosnije, a ujedno rafiniranije vrste knjiga: one katkada postizavaju najviše, što se može na zemlji postići... Svaka duševna slaboća isključuje od njih... Jedna moja riječ tjera sve loše instinkte u lice«. Što se tiče umjetnosti stila, misli:[13] »Budući da postoji u meni vanredno mnoštvo nutarnjih stanja, ima kod mene mnogo mogućnosti stila — najsvestranija umjetnost stila uopće, koju je imao ikada koji čovjek (die vielfachste Kunst des Stils überhaupt, über die je ein Mensch verfügt hat)«. Napose o umjetnosti, koja je sadržana u njegovu Zarathustri, kaže:[14] »Nikad nije još nitko imao na raskošno raspolaganje više novih, nečuvenih, uistinu istom zato stvorenih sredstava umjetnosti... Prije mene ne znadu, što se može s njemačkim jezikom, — što se uopće može s jezikom«. O psihologiji, koja je sadržana u njegovim spisima (str. 59): »Da iz mojih spisa govori p s i h o l o g, kojemu nitko nije ravan, ovo je možda prvo, što dobar čitalac vidi«. Neka bude dovoljno ovo nekoliko izreka, da osvijetle Nietzscheovu razdražljivost i slavohlepnost. Istina, morao se boriti s teškom neizlječivom bolešću, ali time ne možemo svega ispričati. Dobro veli R a o u l R i c h t e r u pogovoru k izdanju Nietzscheove autobiografije (Ecce homo, str. 151): »U našem slučaju ostaje povezanost misli, dapače čitav sadržaj posve netaknut. Jasnoća (Luciditát) i pozornost je savršena. I stilizacija izraza ostaje na njegovoj običnoj, nepromjenjenoj visini. Ne ono, što, nego način, kako kaže, glas, d i n a m i k a očitovanja je područje, na kojem se naviješta organsko oboljenje«. Zato nećemo nastojati, kako bismo ga oprali od velikih ljaga njegova značaja. Glavna je stvar za nas, da upoznamo

NIETZSCHEOV SISTEM

Moglo bi se najprije odvratiti, da kod Nietzschea uopće n e m a s m i s l a g o v o r i t i o s i s t e m u, jer je istina, što kaže Ueberweg-Oest.:[15] »Nietzsche zazire od zatvorenog sistematskog načina prikazivanja. Volio je, što dulje to više, postavljati bez veza aforizme jedne uz druge, koji su mu se nametali u bezbrojnome mnoštvu. U Zarathustri zamijenio je formu aforizama nekim novim pjesničkim načinom, koji se približuje starozavjetnom načinu izreka — Od Zarathustre (osobito od 4. dijela) opaža se u literarnoj produkciji mjestimice nepovoljni utjecaj duševne bolesti, koja se približavala«. Ali ne samo u pojedinim djelima nema sistematske povezanosti, nego i čitav njegov literarni rad bez ikakva je sistema u strogom smislu riječi. Mogli bismo prikazati njegov »sistem«, ukoliko bismo ispitali, što odgovara na pitanja našeg sistema, ne

[13] Ecce homo, 58
[14] Ecce homo, 59
[15] str. 546

obazirući se na to, kako je on sam svoje odgovore među sobom povezao. Ali držimo se one razdiobe, koju obično nalazimo kod povjesničara, kada prikazuju

TRI PERIODE U NIETZSCHEOVU RAZVITKU

P r v a traje do prekida njegova prijateljstva s Rihardom Wagnerom 1878, d r u g a do početka izdavanja Zarathustre 1883, t r e ć a do svršetka vremena, kad se mogao služiti razumom, t. j. do 3. 1. 1889. Da čujemo, koje su ga misli zaokupljale u ovim razdobljima. Dragocjene su za ovu svrhu bilješke i refleksije, koje donosi u svojoj autobiografiji.[16] Ali on se i ovdje ne drži nikakva sistema, nego samo kronologije izdanja svojih knjiga.

P r v a p e r i o d a. Po sebi se razumije, da se profesor klasične filologije na sveučilištu u Baselu morao najprije baviti nekim filološkim problemima: kritikom grčkih lirika, Diogenom Laercijem i drugim. Ali brzo prešao je na srodno polje, naime na ispitivanje, koje je bilo podrijetlo grčke tragedije. Svoje je shvaćanje iznio u djelu »D i e G e b u r t d e r T r a g ö d i e a u s d e m G e i s t e d e r M u s i k« (1872). Posve u duhu Schopenhauerovu i Wagnerovu uzvisuje umjetnost nad sve drugo na svijetu. Među umjetnostima opet daje prvenstvo glazbi. Zato misli, da je među ostalim tvorevinama grčke kulture tragedija najuzvišenija, a njezino podrijetlo da je glazba. Budući da su Grci svoja kulturna djela izvodili od Apolona, dok se tragedija razvila iz ophoda u čast boga Dioniza, Nietzsche razlikuje u grčkoj umjetnosti A p o l o n o v i D i o n i z o v e l e m e n a t. Ovo svoje shvaćanje prenosi od grčke kulture na prosuđivanje svake kulture uopće. Nietzsche sam označuje[17] kao glavne r e z u l t a t e s v o j e g a d j e l a o t r a g e d i j i: »Razumijevanje Dioznizova fenomena kod Grka — daje prvu njegovu psihologiju, gleda u njemu jedini korjen čitave grčke umjetnosti. — Drugo je razumijevanje sokratizma: Sokrat kao oruđe grčkoga rastvaranja, kao tipički dekadent prvi put upoznan. »Razboritost« (Vernünftigkeit) p r o t i v instinkta. »Razboritost« pod svaku cijenu kao opasna sila, koja ispotkopava život! — Duboka neprijateljska šutnja o kršćanstvu u čitavoj knjizi: ovo nije niti Apolonovo niti Dionizovo; ono n i j e č e sve e s t e t s k e vrednote — jedine vrednote, koje »Die Geburt der Tragödie« priznaje:[18] ono je u najdubljem smislu nihilističko, dok je u Dionizovu simbolu postignuta skrajnja granica a f i r m a c i j e (Bejahung). Jedan put napominju se kršćanski svećenici kao »zlokobni patuljci« (tückische Art von Zwergen), i kao »ljudi iz podzemlja« (Unterirdische)...«. »Što sam spoznao, d a j e ć u d o r e d n o s t (M o r a l) s i m p t o m d e k a d e n c e, o v o j e n o v o s t, nešto nečuveno u povijesti spoznaje (eine Neuerung, eine Einzigkeit

[16] Ecce homo, 63-115
[17] Ecce homo, 64
[18] Ecce homo, 65

ersten Ranges)«. Uza sve to misli, da:[19] »Iz ovoga spisa govori ogromna nada (eine engeheure Hoffnung)«. Ali da se ova nada ispuni, da se Dionizov duh povrati na zemlju, zato su nužni najokrutniji ratovi:[20] »Obećajem t r a g i č n o doba (tragisches Zeitalter): najviša umjetnost u afirmaciji života (im Jasagen zum Leben), tragedija, rodit će se opet, kad bude čovječanstvo imalo iza sebe svijest najokrutnijih, ali najpotrebitijih ratova, a da poradi toga ne trpi (ohne daran zu leiden)«. Uopće je Nietzsche uvjeren, da:[21] »su sami historijski akcenti u ovom spisu (es sind lauter welthistorische Accente in dieser Schrift)«. T a k o s u d a k l e v e ć u p r v o m o v o m »f i l o z o f s k o m« s p i s u s a d r ž a n e g l a v n e i d e j e, k o j e ć e s e k a s n i j e u v i j e k o p e t o v a t i n a r a z n e n a č i n e. Prvim je ovim spisom navijestio rat. U sljedećim ga spisima vodi. Ovo su u prvom redu 4 knjige »U n z e i t g e m ä s s e B e t r a c h t u n g e n«, t. j. oštri sudovi o suvremenim ljudima i strujama. On sam veli:[22] »Četiri N e s u v r e m e n e posve su borbene... P r v a navala (1873) uperena je protiv njemačke naobrazbe, na koju sam već onda gledao s bezobzirnim prezirom. Bez smisla, bez supstancije, bez svrhe: samo »javno mnijenje«. Nema goreg nesporazumka, negoli misliti, da velika pobjeda njemačkog oružja nešto dokazuje u prilog ove naobrazbe — ili dapače njezinu pobjedu nad francuskom... D r u g a Nesuvremena (1874) osvijetljuje, kako je opasan naš način gajenja znanosti, kako podgriza i truje život —: život boluje od ovih nečovječnih kotača (entmenschtes Räderwerk) i od mehanizma, od »neličnosti« radnikove, od krive ekonomije »diobe rada«. Gubi se svrha, kultura: sredstvo, moderno gajenje znanosti, baca natrag u barbarstvo... U ovoj raspravi bio je »historijski smisao«, kojim se ponosi naše stoljeće, spoznan prvi put kao bolest, kao tipični znak raspadanja. — U t r e ć o j i č e t v r t o j Nesuvremenoj pretstavljaju se kao putokazi k višemu pojmu kulture, k uspostavljanju pojma »kulture«, dvije protivne slike najtvrđeg egoizma, kulta samoga sebe, nesuvremeni tipovi u najvišem smislu, puni suverenog prezira prema svemu oko sebe, što se zvalo »Rajh«, »naobrazba«, »kršćanstvo«, »Bismarck«, »uspjeh«. — Schopenhauer i Wagner i l i jednom riječju, Nietzsche...«. Tako je Nietzsche vodio borbu protiv ljudi i struja, koji su ih zastupali. Bilo je dakako mnogo toga krivo i trulo kod tadanjega naobraženoga društva. Mogao bi bio Nietzsche upotrijebiti distinkcije i pokazati, što je bilo takvo, a što je bilo dobro i zdravo. Ali njegova strastvena narav gonila ga je iz jednoga ekstrema u drugi, iz jednoga pretjerivanja u drugo. Tako i njegovo precjenjivanje umjetnosti, koje se može donekle smatrati značajkom prve periode. Kažem

[19] Ecce homo, str. 67
[20] Ecce homo, 68
[21] Ecce homo, 69
[22] Ecce homo, 69-70

»donekle«, jer ono nipošto ne izrazuje čitave biti njegova života u ovo razdoblje, kako smo vidjeli.

Druga perioda. Sada nije više za njega umjetnik vrhunac kulture, nego znanstvenik, koji se razvio iz umjetnika, izvodeći posljedice iz umjetnikove nauke. Ali zadaća znanstvenikova nije traženje istine, nego unapređivanje života, da bude pod svakim vidikom ugodan. Zato mora znanost opravdati način života, koji je netko odabrao. Znanost ima da služi životu, a ne obratno. Nietzsche sam kaže, da je za njega, u njegovu životu, nastupila kriza:[23] »S dva nastavka »Menschliches, Allzumenschliches«, spomenik je neke krize. Djelo zove se knjigom za slobodne duhovne: gotovo svaka rečenica u njemu izrazuje pobjedu — ja sam se njime oslobodio od svega, što ne pripada mojoj prirodi. Ne pripada mi idealizam: naslov kaže »gdje vi vidite idealne stvari, ja vidim — nešto posve ljudsko, odviše ljudsko«... Ja poznam čovjeka bolje... Ništa drugo ovdje nema da znači riječ »slobodni duh«: duh, koji je postao slobodan, koji je opet stekao vlast nad samim sobom«. Što mu je do sada smetalo, da nije bio potpunoma sam svoj gospodar, ovo očituje time, što nabraja, koje je zablude položio na led, da smrznu, kako se izrazuje:[24] »Jedna se zabluda za drugom hladnokrvno polaže na led, ideal se ne oprovrgava — on se smrzava... Ovdje n. pr. smrzava se »genij«; jedan kut dalje smrzava se »svetac«; pod debelom ledenom svijećom smrzava se »junak«; na svršetku smrzava se »vjera«, takozvano »uvjerenje«, tako i »saučešće« znatno gubi od svoje topline — gotovo svagdje smrzava se »Das Ding an sich — stvar kao takva«. Sve je dakle za njega izgubilo svoju vrijednost, ideali intelektualnoga i moralnoga svijeta, htijenja i spoznanja, svetost i znanost. Sve je to za njega bilo samo[25] »höherer Schwindel«, »Idealismus«, »Schönes Gefühl«, »Weiblichkeiten«. On je došao do zaključka:[26] »Moralni čovjek ne stoji razumnom svijetu bliže negoli fizički — jer nema nikakva razumnoga svijeta (Es gibt keine intelligible Welt)«, t. j. svijet, koji bi čovjek mogao razumom spoznati. Nietzsche je tako postao potpuni agnostik. Ali odsele neće toliko nastojati, da opravda svoj agnosticizam, koliko svoj prezir svakoga morala. On će se odsele ponosno nazivati »Imoralistom«, t. j. čovjekom bez morala, dapače protivnikom svakog morala. Već je u svom posljednjem djelu, koje smo spomenuli, »Menschliches, Allzumenschliches« izvrgavao rugłu moralna čuvstva, t. j. ćudoredna načela. Tako u raspravi: »Von den ersten und letzten Dingen«:[27] »Stariji moral, osobito Kantov, zahtijeva od pojedinca djela, koje dotični

[23] Ecce homo, 75
[24] Ecce homo, 76
[25] Ecce homo, 80
[26] Ecce homo, 82
[27] I. pogl., broj 25; izd. Kröner, Leipzig 1922, str. 42

želi od svih ljudi; to je bila lijepa naivna stvar«. Dakle općeniti moralni zakoni nešto su naivno. Još jasnije govori u slijedećem poglavlju:[28] Zur Geschichte der moralischen Empfindungen. Ovdje označuje uvjerenje, da je naša volja slobodna[29] kao »Die Fabel von der intelligiblen Freiheit«, t. j. da je naša volja slobodna, ovo je samo bajka. U sljedećem broju istoga pogl.[30] svoj prezir izrazuje na najdrastičniji način: »Nad-životinja. Bestija u nama hoće da joj se laže; moral je nužna laž, da nas ona ne razdere. Bez zabluda, koje su sadržane u hipotezama morala, čovjek bi bio ostao životinjom. A ovako se je uzeo kao nešto više ter si naložio stroge zakone«. Ovomu shvaćanju odgovara njegovo razlikovanje između dobra i zla:[31] »Pojam dobra i zla ima dvostruku pretpovijest: naime jednu u duši gospodujućih plemena i kasta. Tko ima moć povratiti dobro dobrim, zlo zlim, a tako uistinu radi, njega zovu dobrim; tko li je slab te ne može povratiti, vrijedi kao zao... Onda u duši podjarmljenih, nemoćnih, koji nemaju vlasti. Ovdje vrijedi svaki drugi čovjek kao neprijatelj, bezobziran, pljačkaš, okrutan, lukav, bio otmjen ili nizak. Zlo je značajna oznaka čovjeka, dapače svakoga živoga bića, koje se predmnijeva, n. pr. za nekog boga; ljudsko, božansko vrijedi kao isto, što đavolsko zlo... Naša sadašnja ćudorednost narasla je na temelju gospodujućih plemena i kasta«. Tako već ovdje razlikuje dvije vrste morala: gospodski i ropski. Pod drugim vidikom razlikuje tri vrste morala:[32] »Prvi je znak, da je životinja postala čovjekom, ako njegovo djelovanje ne smjera više samo na trenutačno i ugodno stanje, nego na trajno... Još je viši stepen postignut, ako postupa prema načelu časti... on štuje, i hoće da ga drugi štuju... Napokon radi, stojeći na najvišem stepenu dosadašnjega morala, prema svojemu mjerilu o stvarima i ljudima; on sam određuje, za sebe i za druge, što je časno, što korisno; on je postao zakonodavcem nad mnijenjima... On živi kao kolektiv-individuum«. Iz svega ovoga ispravno slijedi, da nema nikakve odgovornosti, a prema tome ni pravde, koja bi kažnjavala prema krivnji ili nagrađivala prema zasluzi:[33] »Tko je potpunoma shvatio posvemašnju neodgovornost, ne može svesti na jedan pojam takozvanu kažnjavajuću i nagrađujuću pravdu... Onaj, koji biva kažnjen, ne zaslužuje kazne... a onaj, koji biva nagrađen, ne zaslužuje ove nagrade; ta, nije mogao drukčije raditi, negoli je radio«. Istotako dosljedno zaključuje, da[34] »će navika možda za

[28] I. pogl., str. 55-112
[29] II. pogl., str. 63
[30] II. pogl., broj 40
[31] II. pogl., broj 45, str. 68-69
[32] II. pogl., broj 94, str. 95
[33] II. pogl., broj 105, str. 107
[34] II. pogl., broj 107, str. 112

tisuću godina biti dosta jaka, te uzmogne dati čovječanstvu moć, da proizvede mudroga nevinoga čovjeka (koji je svijestan nevinosti) istotako redovito, kaošto sada nemudroga, nepravednoga, koji je svijestan krivnje«. Svatko vidi, da ovaj Nietzscheov moral doista nije nikakav moral: Nietzsche je uistinu »imoralista«. Ali svatko vidi i. to, da se Nietzscheov imoralizam osniva na posve nedokazanim i nedokazivim, posve krivim tvrdnjama, kaošto u prvom redu na nijekanju slobode ljudske volje i svake odgovornosti. Zato ne bi bio trebao pisati nove knjige, da ponovi iste krive nauke. Nova je knjiga bila »Morgenröte, Gedanken über moralische Vorurteile«, (1881). Što kaže u »Ecce homo«[35] da »S ovom knjigom počima moj rat protiv morala«, nije istina, jer je već prije započeo, kaošto smo vidjeli. Samo se može kazati, da je ova nova knjiga svakolika posvećena ovoj borbi. Očito je, da si dosadašnjim svojim »dokazima« još nije bio stekao uvjerenja, da je njegov »imoralizam« ispravan, te da zato nije mogao predobiti mnogo pristaša. Ali pisac se nada,[36] da će doći »ono novo jutro, ono nježno crvenilo, koje do sada još nije bilo otkriveno, s kojim će započeti opet jedan dan, — oh, čitav niz, čitav svijet novih dana! — U prevrednotenju svih vrednota (Umwertung aller Werte), u oslobođenju od svih moralnih vrednota, u afirmaciji u pouzdanju u sve, što je do sada bilo zabranjeno, prezreno, prokleto«. Kao izvor dosadašnjega lošega morala Nietzsche označuje:[37] »što je čovječanstvo dosada bilo u najgorim rukama, što su njime vladale propalice (Schlechthinweg-gekommenen), sumnjičavi i osvetljivi ljudi, t. zv. »sveci«, ovi klevetnici svijeta i sramotitelji čovječanstva...[38] Znak, koji odlučuje, da je zavladao dekadentni moral, volja za svršetak, kao da je moral naprosto, to je bezuvjetna vrijednost, koja se pripisuje nesebičnomu, a neprijateljstvo, koje se svagdje goji prema egoističnome. Tko u ovoj točki nije sa mnom istoga mišljenja, njega držim inficiranim... Ali čitav je svijet drugoga mišljenja nego li sam ja«. Onda nabraja Nietzsche one pojmove, koje zove najštetnijim po čitavo čovječanstvo:[39] »Koji smisao imaju oni lažni pojmovi, pomoćni pojmovi morala, »duša«, »duh«, »slobodna volja«, »Bog«, ako ne taj, fiziološki upropastiti čovječanstvo?... Ako tko odvraća ozbiljnost od uzdržavanja samoga sebe, povišenja tjelesne snage, t. j. života, ako tko od bljedoće napravi ideal, od prezira tijela »spas duše« stvara, što je ovo drugo, nego li recept za dekadencu? —

[35] Ecce homo, 82
[36] Ecce homo, 83
[37] Ecce homo, 84
[38] Ecce homo, 85
[39] Ecce homo, 85

Gubitak težine, borba protiv naravnih instinkta, »nesebičnost« jednom riječju — ovo su do sada zvali moralom... S »Morgenröte« započeo sam prvi put borbu protiv morala, koji propovijeda rastvaranje samoga sebe (Entselbstungsmoral)«. Znademo, kako su krivi i neosnovani Nietzscheovi izvodi. Što on zove »Entselbstungs-Moral«, potpuna je himera, protiv koje se dakako lako mogao boriti i izvrgavati je ruglu. Da se htio potruditi i proučiti koju katoličku moralku, osobito Sv. Alfonza Liguoria, ili Filoteju Sv. Franje Saleskoga, bio bi se lako uvjerio, da je »Entselbstungs-Moral« bila fikcija, prema tome i njegova borba protiv nje borba protiv neprijatelja, koji ne postoji, dakle donkihotizam. Ali Nietzsche hoće da ne samo obara i uništava, nego da postavlja na mjesto staroga novo, na mjesto ideala dosadašnjega morala ideal nemorala, ili zapravo imorala. Time počima

Treća perioda. Iz onoga, što smo čuli, jasno je, da ova perioda nije započela na jedan put, nego da se polagano pripravljala i razvijala. Niti je u trećoj periodi prestala druga, t. j. borba protiv starog morala. Ipak možemo kazati, da započima nova, treća perioda, kad je zamislio i napisao djelo »Also sprach Zarathustra«. Nietzsche nam sam pripovijeda,[40] kada i kako je zamislio svoje glavno djelo. Njegove vijesti upotpunjava njegova sestra Elizabeta u uvodu, koji je napisala za potpuno izdanje: »Die Entstehung von »Also sprach Zarathustra«.[41] Ona veli:[42] »Premda se Zaratustrin lik i velik dio glavnih misli ovoga djela pokazuju već mnogo prije u snima i u auktorovim spisima, ipak je rodno mjesto djela »Also sprach Zarathustra« istom Sils Maria u augustu 1881. A ono, što ga je na to navelo, da u pjesničkim riječima naviješta svoj novi idejni krug, bila je misao, da se sve na vijeke opet povraća«.[43] »Između početka i svršetka augusta 1881. pada odluka, da će navijestiti nauku o vječitom povraćanju riječima himna, ditiramba Zaratustrinim ustima. Našli smo među njegovim papirima list, koji je onda napisao, a koji nam predočuje razgovjetno neki prvi nacrt djela »Also sprach Zarathustra«. Slušajmo, kako ga zamišlja:[44] »Nacrt novoga načina života. Prva knjiga: U stilu prve rečenice devete simfonije. Chaos sive natura: »Von der Entmenschlichung der Natur«. Prometej bude na Kavkaz prikovan. Pisano okrutnošću kratosa, »sile«. Druga knjiga: hitro-skeptično-mefistotelsko. »O primanju iskustava u svoje tijelo«. Zabluda spoznaje, koja postaje organska i koja organizira. Treća knjiga: Najnježnije i najnebeskije, što je ikada bilo napisano: »O posljednjoj sreći samotnoga«, — to je onaj, koji je prestao biti nečiji, ter postao sam svoj u najvišem stepenu,

[40] Ecce homo, 87-89
[41] u Krönerovu izdanju, str. IX—XXIX
[42] str. XVI
[43] str. XVIII
[44] str. XVIII

savršeni ja: istom ovaj ja ima ljubav; na prijašnjem stepenu, gdje još nije postignuta najviša samoća i samosvojnost, ima nešto drugo negoli ljubav. Četvrta knjiga: Obuhvaćajući ditirambično: »Annulus aeternitatis«. Čeznuće za tim, da bi sve još jedan put opet i opet doživio na vijeke«. Neprestana promjena —; ti moraš u kratkom razmaku vremena kroz mnoge individue. Sredstvo je neprestana borba«. U ovim je dakle riječima Nietzsche izrazio svoju zamisao djela »Also sprach Zarathustra«, koje će imati četiri knjige ili dijela. S najvećim oduševljenjem dao se na izvađanje svojih ideja ter napisao svaku knjigu za kojih deset dana (XXVII): »Svaki od tri prva dijela Zaratustrina postao je nakon dulje i kraće priprave... za kojih deset dana. Samo četvrti dio bio je izrađen uz neke prekide«. Zašto je odabrao jednog Perzijanca, i to upravo Zaratustru, da njemu položi svoju novu nauku u usta, na to sam Nietzsche odgovara[45] »Zaratustra je stvorio najkobniju zabludu, moral; zato je morao biti i prvi, koji je ovu zabludu upoznao... Pobjeda morala nad samim sobom iz ljubavi prema istini, pobjeda moralista nad samim sobom u svoju opreku — u mene — ovo znači u mojim ustima ime Zaratustra«.

Ali glavna je stvar, koji je onaj ideal, koji Nietzsche stavlja Zaratustri u usta, da ga preporučuje na mjesto dosadašnjega ideala. Da ga upoznamo. Zaratustra ovako razvija svoj program:[46] »Ja vas naučavam biti nadčovjekom. Čovjek je nešto, što treba nadvladati. Što ste učinili, da ga nadvladate? Sva bića stvorila su dosada nešto, a vi hoćete biti samo osjeka ove velike plime i radije se vratiti k životinji, negoli da nadvladate čovjeka? Što je majmun za čovjeka drugo, negoli smijeh ili bolni stid. Prevalili ste put od crva do čovjeka, i mnogo toga u vama još je crv. Jednoć bili ste majmuni, pa i sada je čovjek više majmun negoli ikakav majmun. A tko je među vama najmudriji, i on je samo nešto između biline i strašila. Ali zar velim, da se morate pretvoriti u biline ili u strašila? Evo, ja vas učim, kako će biti nadčovjekom. Nadčovjek je smisao zemlje. Vaša volja neka kaže: nadčovjek neka bude smisao zemlje. Zaklinjem vas, moja braćo, ostajte zemlji vjerni, i ne vjerujte onima, koji vam govore o nadzemnim nadama! Trovatelji su, znali to sami ili ne. Preziru život, umiru, sami se truju. Zemlja ih je umorna. Neka dakle nestanu! Nekoć je bio grijeh protiv Boga najveći grijeh. Ali Bog je umro, a time umrli su i ovi grešnici. Griješiti protiv zemlje, ovo je sada najstrašnije, drob nespoznatljivoga više cijeniti negoli smisao zemlje! Nekoć je duša s prezirom gledala na tijelo, ter je tada ovaj prezir bio najviše: ona je htjela, neka tijelo bude mršavo, strašno, izgladnjelo. Tako je mislila, da će uteći njemu i zemlji. O, ova duša bila je sama još

[45] str. XXIX
[46] I, 3; str. 13—15

mršava, strašna i izgladnjela: okrutnost bila je slast ove duše! Ali i vi, moja braćo, kažite mi: što naviješta vaše tijelo o vašoj duši? Nije li vaša duša siromaštvo i gad i pusto uživanje? Doista, zamazana je rijeka čovjek. Mora biti more, da uzmogne primiti u se zamazanu rijeku, a da samo ne postane nečisto. Evo, naučavam vas, biti nadčovjekom. To je ovo more, u kojem može propasti vaš veliki prezir. Što je najveće, što možete doživjeti? Ovo je čas velikoga prezira. Čas, kad vam se gadi i vaša sreća, a istotako i vaš razum i vaša krepost. Čas, kad velite? Što mi je stalo do moje sreće! Siromaštvo je i gad i pusto uživanje. Ali moja sreća morala bi opravdati samo egzistenciju! Čas, kada kažete: Što mi je stalo do mog razuma! Zar teži za znanjem, kaošto lav za svojom hranom? Siromaštvo je i gad i pusto uživanje! Čas, kada kažete: Što je stalo do moje kreposti! Još me nije učinila mahnitim. Kako sam umoran od svoje dobrote i zloće! Sve je ovo siromaštvo i gad i pusto uživanje! Čas, kada kažete: Što je stalo do moje pravednosti! Ja ne vidim, da bih bio žeravica i ugalj. A pravedni je žeravica i ugalj. Čas, kada kažete: Što je stalo do moga saučešća! Nije li saučešće križ, na koji biva prikovan, koji ljubi ljude? Ali moje saučešće nije nikakvo razapinjanje na križ. Jeste li već tako govorili? Jeste li već tako vikali? O da sam vas već čuo tako vikati! Ne vaš grijeh, nego vaša skromnost viče prema nebu, vaša škrtost i u grijehu viče prema nebu! Gdje je ona munja, koja bi vas oblizala svojim jezikom? Gdje je ono ludilo, koje bi vam se moralo uštrcati, naučavam vas, kako ćete postati nadčovjekom: on je ova munja, on je ovo ludilo! —«.

Ovim svojim govorom Zaratustra-Nietzsche predlaže svoj program, koji će izvesti čitavim svojim djelom. Ovdje nalazimo i jasni pojam i definiciju nadčovjeka. Sve ono, što slijedi do svršetka četvrtoga dijela, samo je detaljna izvedba ovoga programa ili slike, koju je ovdje zacrtao. Zato dobro promotrimo, što sadržaje. Prvo, Nietzsche pretpostavlja skrajnji darwinizam ter veli, da se čovjek razvio iz crva i napokon iz majmuna, ali tako, te je on ostao najgori majmun. I najsavršeniji je čovjek samo nešto srednje između biline i strašila. Svrha je čovjekova, da se razvije u nadčovjeka. Ovu svrhu treba da odredi čovjek sam svojom voljom. Nema ništa nadzemaljskoga; nikakvih nada, koje bi se mogle ispuniti u nadzemaljskom, vječnom životu. Govoriti o takvim nadama znači trovati ljude. Koji tako govore ili koji vjeruju u nadzemaljski život, oni su dekadenti, koji moraju umrijeti. Boga više nema, nego samo zemlja. Zato nije moguće griješiti protiv Boga, nego samo protiv zemlje. Nedokučivoga Boga više cijeniti negoli zemlju, to je najveći grijeh. Duše nema. Ona je samo ružna fikcija. Zato je bio posve kriv moral, koji je uime duše tražio od tijela žrtve. Čovjek je nešto glavno. Samo kad se razvije u nadčovjeka, neće više biti ogavan. Čovjek će biti nadčovjek, kad se odreče svojih

dosadašnjih najvećih težnja, naime težnje za srećom, za znanjem, za krepošću, za pravednošću, za saučešćem. Kad se čovjeku počima sve ovo gaditi, onda je postao nadčovjekom. Za nadčovjeka nije sramota grijeh ,nego skromnost, osobito škrtost u griješenju, t. j. kad ne griješi mnogo. Nadčovjek ne škrtari s grijehom. Evo užasne slike Nietzscheova nadčovjeka!

Što veći je netko grešnik, prema dosadašnjemu moralu, to veći je nadčovjek. Zato je nadčovjek onaj, koji zabacuje sve, što je dosada cijenio najbolji čovjek, osobito kršćanin, nada sve sam Isus Krist. Tako možemo razumjeti, zašto Nietzsche sam sebe zove Antikristom — Protukristom, kada je dao prvoj knjizi svoga djela »Umwertung aler Werte« naslov »Der Antichrist«. Ova je naime prva knjiga, jedina ovoga djela, koju je dovršio, prema podnaslovu »Versuch einer Kritik des Christentums«, t. j. pokus kritike kršćanstva, prosuđivanja i osuđivanja. Zato završava svoju posljednju knjigu, svoju autobiografiju »Ecce homo« riječima: »Jesu li me razumjeli? — Dionysos protiv Raspetoga«. Zato i sam naslov njegove autobiografije: »Ecce homo — Evo čovjeka«, riječi Pilatove, kojima je Isusa pretstavio narodu.

Nažalost ne mogu u jednom, makar oduljem članku, iscrpljivo prikazati sve, što Nietzsche-Zaratustra govori o Bogu i Božjim stvarima, o svijetu, napose o čovjeku, i njegovu odnosu prema Bo-Bogu i Božjim stvarima, o svijetu, napose o čovjeku, i njegovu odnosu prema Bogu, o moralnom redu, njegovim zahtjevima i idealima, o vječnosti, o nebu i paklu. Najbolje će biti, ako slušamo, kako Nietzsche u »Antikristu« odgovara na temeljna pitanja:[47] »Što je dobro? Sve, što povisuje u čovjeku svijest moći, volju za moći (den Willen zur Macht), moć samu. Što je zlo? — Sve, što potječe iz slaboće. Što je sreća? — Svijest, da moć raste — da se svladava neka zapreka. Nije sreća zadovoljstvo, nego više moći; nije mir uopće, nego rat, nije krepost, nego vrsnoća ili sposobnost (Tüchtigkeit), t. j. krepost u stilu renesanse, virtù, krepost bez moralina (moralinfreie Tugend)«. Tako Nietzsche razlikuje kreposti s moralinom, otrovom, koji je on izumio te mu nadjenuo ime slično, kaošto kofein i nikotin; a drugu krepost bez moralina. Prva je ona krepost, koja se dosada, osobito u kršćanstvu zvala krepošću; druga je krepost, koju on započima tako nazivati. Onda kaže, u čemu stoji njegova ljubav prema čovjeku:[48] »Slabi i zakržljali neka propadnu: prva rečenica naše ljubavi prema čovjeku. A treba im k tomu još i pomoći. Što je štetnije od svake mane? — Saučešće djela sa svim zakržljalima i slabima — kršćanstvo«. Tako zabacuje kao najveći zločin ili kao najveću manu saučešće.

[47] izd. Naumann pod zajedničkim naslovom »Der Fall Wagner«, str. 218
[48] str. 218

Ovo je izrekao i na svršetku Zaratustre:[49] »Dolazim, da te zavedem na tvoj posljednji grijeh, o Zaratustra. Na moj posljednji grijeh, zavapio je Zaratustra i smijao se nad svojim vlastitim riječima: što mi je preostalo kao moj posljednji grijeh? Još jedanput povukao se u sebe ter sjeo na veliki kamen. Najedanput skočio je na noge, — »Saučešće! Saučešće s višim čovjekom«, zavikao je, i njegovo se lice promijenilo u čelik«. U Antikristu[50] ovako osuđuje saučešće: »Saučešće stoji u opreci prema toničkim afektima, koji životnu energiju povisuju; ono djeluje depresivno. Tko ima saučešće, gubi snagu. Saučešćem povećava se mnogostruko gubitak snage, koji je već po sebi povezan s životnom patnjom... Saučešće onemogućuje, općenito govoreći, zakon razvitka, naime zakon selekcije. Ono uzdržava, što je zrelo za propast. Ono se zalaže za razbaštinjene i osuđene ovoga života. Ono daje samomu životu tmuran i dvojben izgled, jer uzdržava na životu mnoštvo takvih, koji nijesu uspjeli na razne načine«. Nietzsche dodaje:[51] »Usudili su se, zaučešće zvati krepošću (— u svakom otmjenom moralu ono vrijedi kao slaboća —); išli su dalje ter su od njega napravili krepost naprosto, izvor svih kreposti, — dakako, što treba uvijek imati na pameti, sa stanovišta filozofije, koja je bila nihilistička, koja je napisala na svoj štit negaciju života«. Po sebi se razumije, da je tako strastven protivnik morao biti strastven pristaša nemilosrdnoga rata. Zato nalazimo u Zaratustri i najveći hvalospjev ratu.[52] Tamo tako Zaratustra progovara vojnicima (str. 67): »Ljubite mir kao sredstvo za nove ratove; kratki mir više od dugoga... Vi kažete, da dobra stvar posvećuje dapače i rat; a ja vam kažem, da dobar rat posvećuje svaku stvar. Rat i odvažnost stvorili su više velikih stvari negoli ljubav prema bližnjemu. Ne vaše saučešće, nego vaša hrabrost spasavala je do sada nevoljnike«. Zato ima samo riječi osude za ljubav prema bližnjemu, kad Zaratustra o njoj govori:[53] »Savjetujem li vam, da ljubite bližnjega? Radije vam savjetujem, da bježite od bližnjega i da ljubite najudaljenijega! Više od ljubavi prema bližnjemu stoji ljubav prema najudaljenijemu i prema budućemu; više od ljubavi prema čovjeku vrijedi mi ljubav prema stvarima i prema prikazama. Prikaza, koja leti za tobom, ljepša je od tebe.[54] Braćo moja, ne savjetujem vam, da ljubite bližnjega, nego da ljubite najudaljenijega«. Tako Zaratustra-Nietzsche zabacuje ljubav prema bližnjemu.

Nietzsche - Zaratustra osobito naglasuje, da je uništio moral, ne samo dosadašnji, nego

[49] IV, Das Zeichen, str. 475-6
[50] str. 221
[51] str. 222
[52] I, Von Krieg und Kriegsvolk, 66-68
[53] I, Von der Nächstenliebe, 88-90
[54] II, 90

uopće *svaki moral, jer je svaki moral najstrašnije zlo:*[55] »Uništiteljem morala zovu me dobri i pravedni: moja je povijest nemoralna«. Dosljedno *hvali i nepravdu i laž:*[56] »Ako vas proklinju, ne sviđa mi se, da hoćete blagoslivati. Radije zajedno malo proklinjati. Ako vam se dogodila velika nepravda, učinite brzo još pet manjih k tomu! Užasan je pogled na onoga, koji nosi sam čitav teret nepravde. Jeste li ovo već znali? Podijeljena nepravda je pola pravde. Onaj neka uzme nepravdu na se, koji je može snositi! Mala osveta je čovječnija od nikakve osvete. Ako li kazna nije i pravda i čast za prekršitelja, ne marim ni za vaše kazne. Otmjenije je, imati krivo negoli pravo, osobito ako imaš pravo. Samo zato moraš biti dosta bogat«. *Nema pravoga smisla govoriti o dobru i zlu:*[57] »Prispodobe su sva imena dobra i zla: ne izriču, nego samo namiguju. Luđak, koji od njih traži znanje. Pazite, moja braćo, na svaki čas, gdje vaš duh hoće da govori u prispodobama: ovdje je izvor vaših kreposti... Kad se vaše srce raširi i nabuja poput rijeke, blagoslov i pogibao susjedima, tamo je izvor vaše kreposti«. »*Napokon odgovara na pitanje, što je prema njegovu shvaćanju krepost:*[58] »Moć je, ova nova krepost; gospodujuća misao je, a oko nje mudra duša; zlatno sunce, a oko njega zmija spoznaje«. Njegovo shvaćanje kreposti odgovara njegovu shvaćanju dobra uopće, koje smo već prije upoznali iz Antikrista:[59] »Dobro je sve, što povisuje osjećaj moći, volju za moći, samu moć u čovjeku«. Manjka dakle u Nietzscheovu pojmu kreposti sve ono, čime se ljudska krepost razlikuje od životinjske sposobnosti ili spretnosti. *Zato nema kod njega smisla govoriti o dužnosti,* što i izričito priznaje:[60] »Ja sam Zaratrusta, bezbožnik. Gdje ću naći sebi ravna? Svaki je onaj meni ravan, koji si sam daje svoju volju ter odbacuje svako predanje«. *Zato zabacuje stare ploče i postavlja nove.*[61] Tako:[62] »Tako zahtijeva moja velika ljubav prema najudaljenijemu: ne štedi svoga bližnjega! Čovjek je nešto, što treba nadvladati. ... Nadvladaj sam sebe i u svome bližnjemu; a pravo, koje si možeš silom oteti, ne daj si dati. Što činiš, ne može ti nitko drugi opet učiniti. Evo, nema nikakva uzvraćanja (Vergeltung)«. *Nema dakle nikakve nagrade ni kazne u Nietzscheovu sistemu,* kaošto smo i već prije čuli. *Ne treba se bojati krivnje:*[63] »Treba krivnju i patnje tražiti«.

---

[55] I, Vom Biss der Natter, str. 99
[56] I, 100
[57] I, Von der schenkenden Tugend, 111
[58] I, 112
[59] 218
[60] III, Von der verkleinernden Tugend, 250
[61] III, Von alten und neuen Tafeln, 287-313
[62] III, 291
[63] III, 292

Ljudska dobrota je odvratna:[64] »Dobri ljudi nikada ne govore istine; za duh prema tome dobrota znači bolest«. *Poslušnost je štetna:*[65] »Ovi dobri popuštaju, predavaju se, njihovo srce progovara, njihov temelj sluša; a tko sluša, ne čuje samoga sebe«. *Sve što je prema dobrima zlo, nužno je za istinu:*[66] »Sve, što dobri zovu zlim, mora se sastati, da se uzmogne roditi jedna istina. O moja braćo, jeste li dosta zli za ovu istinu?... Uza zlu savjest raslo je dosada svako znanje! Razbijte, razbijte mi, vi, koji imate spoznaju, štare ploče!«. I opet:[67] »Stara je *prazna bajka,* koja kaže, da ima dobro i zlo«. *Slobodno je ubijanje:*[68] »Nemoj otimati! Ne ubijaj! — takve su riječi jednoć nazivali svetima... Ali ja vas pitam: gdje su ikada bili bolji razbojnici i ubice na svijetu, negoli su bile takve svete riječi?... Time, što su se takve riječi nazivale svetima, bila je istina sama ubijena«. *Svoj prezir prema ljudima ovako izrazuje:*[69] »Moja braćo, *nužno je novo plemstvo,* koje se opire svakoj svjetini i svakoj silovitoj vladi ter na novim pločama nanovo piše riječ »plemenit«. Mnogi su plemići nužni i mnoge vrste, da uzmogne postojati plemstvo! Ili, kaošto sam nekoć u prispodobi kazao: To je božanstvenost, da ima bogova, ali da nema Boga«. *Novi su dakle plemići bogovi, ali ne Bog. U čemu će biti plemenitost ovoga novoga plemstva, ovako označuje:*[70] »O moja braćo, ne natrag neka vaše plemstvo gleda, nego naprijed van! Protjerani morate biti iz svih očinskih i djedovskih zemalja. Ljubiti morate zemlju svoje djece. Ova ljubav neka bude vaše novo plemstvo, — neotkrivena zemlja u najudaljenijem moru... Na vašoj djeci treba da ispravite, što ste djeca svojih otaca. Sve prošlo treba da otkupite!« *Ovo plemstvo još ne postoji,* jer:[71] »I na najboljem je koješta ogavno. I najbolji je nešto, što treba nadvladati«. *Ovo novo plemstvo mora biti okrutno:*[72] »O moja braćo, jesam li okrutan? Kažem vam: što pada, treba još i porinuti«. Mora prezirati i sve narode i tražiti gospodstvo nad njima:[73] »Narodi vrebaju jedan na drugi, — ovo zovu dobro susjedstvo. Blaženog li onog vremena, kad je jedan narod kazao: ja hoću da gospodujem narodima. Jer, moja braćo, najbolje treba da vlada, najbolje i hoće da vlada! Gdje nauka drukčije glasi, tamo nema najboljega«. Premda Nietzsche tako ponosno navješta nadčovjeka, ipak *vjeruje, da će se sve opet*

---

[64] III, 293
[65] III, 293
[66] III, 293
[67] III, 294
[68] III, 295
[69] III, 296
[70] III, 297
[71] III, 299
[72] III, 305
[73] III, 306

posve tako povratiti, kaošto je već jednoč bilo:[74] »O Zaratustra, ti si učitelj vječitog povraćanja... Ti naučavaš, da se sve stvari na vijeke povraćaju i mi s njima, i da smo već vječno puta bili, i sve stvari s nama. Ti naučavaš, da ima jedna velika godina bivanja, jedna neman od velike godine... tako te su sve godine sebi jednake, u najvećemu i u najmanjemu, tako te smo i sami sebi jednaki u svakoj velikoj godini, u najvećemu i u najmanjemu«. Takvu si vječnost Nietzsche pretstavlja. Vječnosti se ne može odreći. Za vječnošću čezne. Ovo je refren posljednjeg govora - pjesme trećeg dijela.[75] Svaka od sedam kitica završuje riječima: »Denn ich liebe dich, oh Ewigkeit! (ljubim te, vječnosti)«. Ali od Boga, koji jedini može učiniti vječno blaženim, Nietzsche zazire sa svom strašću, koje je sposobno njegovo srce. Ganutljiva je pjesma, u kojoj očituje, kako ga Bog zove i nastoji predobiti.[76] Tamo čujemo njegove uzdisaje u noći: »Dršćem od nepoznate groznice, od ledenih strelica. Ti me progoniš, o misao, neizrecivi, zastrti, užasni, ti lovac iza oblaka. Svojom si me munjom bacio na zemlju. Porugljivo oko, ti me gledaš iz tame. A ja ležim, savijam se, sagibam se u bolovima, u svim vječnim mukama. Ti si me pogodio, o najokrutniji lovče, ti nepoznati kradljivče! Što bi si htio ukrasti? što bi htio prisluškivaovo srce!... Zašto me mučiti, ti nepoznati Bože? Sred takve noći ti se šuljaš k meni. Što hoćeš? Ti me nagovaraš... Ti prisluškuješ kucaju moga srca. Želiš li unići u moje srce? u moje najtajnije misli? nepoznati kradljivče! Što bi si htio ukrasti? Što bi htio prisluškivanjem saznati? Na što bi me htio da mukama prisiliš?... Samo sam tvoja divljač, najokrutniji lovče! Tvoj najponosniji uznik, ti razbojniče iza oblaka!... Što hoćeš od mene, ti nepoznati — Bože? Zar mene hoćeš, Mene, mene čitavoga?... Predaj se ti meni, najokrutniji neprijatelju, sebe meni! Onda je sam pobjegao, moj posljednji jedini drug, moj veliki neprijatelj, moj nepoznati, moj krvnik — Bog. — Ne! Povrati se, sa svim svojim mukama! Posljednjemu svih posljednjih povrati se! Svi potoci mojih suza teku prema tebi! I posljednji plamen moga srca — prema tebi se žari! O povrati se, moj nepoznati Bože! Moja boli! Moja posljednja srećo!« Tako Zaratustra-Nietzsche odaje, da je osjećao u svojoj duši svu težinu borbe s Bogom, koji ga je opominjao i zvao, da mu se preda. Osjećao je, da je Bog njegov posljednji i jedini prijatelj, njegova posljednja sreća. Hoće li Nietzsche popustiti i prekinuti borbu protiv Boga? Hoće li postati[77] »Der Büsser des Geistes — pokornik duha«, kako se sam

[74] III, 321
[75] III, Die sieben Siegel, 334—339
[76] IV, Der Zauberer, 366—370
[77] IV, 371

izrazio, jer[78] »je on sam nekoć izumio ovu riječ«. Svršetak Zaratustrinih pjesama-govora kazuje nam na žalost odviše jasno, da je Bog uzalud nastojao, kako bi predobio filozfovo srce. Razlog nam je odao sam filozof-pjesnik, kad je u svojoj pjesmi, koju smo čuli, digao tužbu protiv Boga (str. 369): »Haha! Ti me želiš, mene, mene čitava? Haha! i mučiš me, luđače, kakav jesi, i na svaki način mučiš moju oholost (zermarterts meinen Stolz)«. Oholost ne da Nietzscheu, da popusti u borbi protiv Boga. On voli biti[79] »Der Mörder Gottes — ubica samoga Boga«. On se ponosi:[80] »Ako je šta na meni krepost, onda je ovo, da se nijesam nikada bojao nijedne zabrane«. Pa ipak i sada osjeća svu svoju nesreću:[81] »Imam li jošte svrhu? Luku, prema kojoj me goni moje jedro? Dobar vjetar? Ah, samo onaj, koji znade, kamo plove, znade i to, koji je vjetar dobar i vjetar njegove vožnje. Što mi je još preostalo? Srce umorno i naprasito; volja nestalna; krila, koja leprše; slomljena hrptenjača. Ovo traganje za mojim domom... ono me izjeda. Gdje je moj dom? Za tim pitam i tražim i tražio sam, ovoga nijesam našao. O vječno posvuda, o vječno nigdje, o vječno uzalud!«. Sve je izgubio, ali oholost ostaje. Njome se diže nad svjetinu kao »viši čovjek«.[82] Najprije ruglu izvrgava riječ, da smo pred Bogom svi jednaki (str. 417): »Vi viši ljudi, — tako škili svjetina — nema nikakvih viših ljudi, mi smo svi jednaki, čovjek je čovjek, pred Bogom smo svi jednaki. Pred Bogom! Ovaj je Bog umro. A pred svjetinom nećemo da budemo svi jednaki. Vi viši ljudi, ostavite trg!« I opet pokazuje, kako mrzi na Boga:[83] »Pred Bogom! — A ovaj je Bog umro! Vi viši ljudi, ovaj Bog bio je vaša najveća pogibao. Otkako leži u grobu, istom ste opet uskrsli. Sada istom dolazi veliko podne, sada istom postaje viši čovjek — gospodarom! Jeste li razumjeli ovu riječ, moja braćo? Vi ste se prestrašili. Zar se zamaglilo u vašim srcima? Zar se pred vama otvara bezdno? Zar ovdje laje pakleni pas? Ne bojte se, viši ljudi! Sada istom rađa brdo ljudskom budućnošću. Bog je umro. Sada hoćemo, neka živi nadčovjek... Nadčovjek mi je na srcu, on je moje prvo i jedino, a ne čovjek, niti bližnji, niti najsiromašniji, niti najveći patnik, niti najbolji«. Onda opisuje svu oholost svoga »nadčovjeka«. Evo, što od njega traži. Neka se ne boji bezdna:[84] »Srce ima, tko gleda bezdno, ali ponosno«. Neka bude njegova zloća sve to veća:[85] »Najgore je nužno za nadčovjekovo najbolje... Velik je

[78] IV, 371
[79] IV, 384
[80] IV, 397
[81] IV, 398
[82] IV, Vom höheren Menschen, 417—430
[83] IV, 418
[84] IV, 420
[85] IV, 420

grijeh moja velika utjeha«. Neka propadaju i najbolji:[86] »Sve to više, sve to bolji vaše vrste neka propadaju, — neka vam bude sve to gore i tvrđe. Samo tako čovjek raste u visinu, gdje u njega pogađa munja ter ga razbija... Što me se tiče vaša mala, mnoga, kratka nevolja! Vi mi još ne trpite dosta«. Neka ne traže ni navode razloga, nego slijepu vjeru: »Budite sumnjičavi, vi viši ljudi,... ne odavajte svojih razloga... Razlozi pobuđuju kod svjetine sumnju... Čuvajte se i učenjaka, jer oni vas mrze«. Njihova krepost neka neima razloga:[87] »Odučite se onoga za. Vaša krepost upravo hoće, da ništa ne činite s onim za, poradi, jer. Protiv ovih krivih malih riječca morate začepiti svoje uho«. Sve dobro ovisi samo o volji:[88] »Vaše djelo, vaša volja je vaš bližnji. Nemojte si dati smetati od nikakvih krivih vrednota«. Nadčovjek neka se smije:[89] »Koji je bio do sada najveći grijeh na zemlji? Nije li bila riječ Onoga, koji je kazao: Jao si onima, koji se ovdje smiju«. Zatim se obara na Isusa s najstrašnijim pogrdama, kojih neću opetovati. Svoj govor o smijehu završuje riječima:[90] »Smijeh sam proglasio svetim. Vi viši ljudi, učite mi smijati se!« Ali uza sve to ne može odoljeti žalosti:[91] »Već navaljuje na me i svladava me ovaj duh tromosti, ovaj đavao večernjeg mraka«. Opet ga muči uspomena na Boga. Očajno svršava:[92] »Od jedne istine raspaljen i žedan. Sjećaš li se još, sjećaš li se, vruće srce, kako si žeđalo? — Da sam prognan od svake istine, samo luđak, samo pjesnik«. Ali i sada ustraje u svojoj mržnji protiv Boga, ter se odriče kraljevstva nebeskoga:[93] »Dakako, ako ne postanete kao djeca, nećete doći u nebo. Ali mi uopće nećemo da dođemo u nebesko kraljevstvo. Postali smo muževima — zato hoćemo kraljevstvo zemaljsko«. Pa ipak se još uvijek bori protiv Boga. Sjećajući se Isusove posljednje večere, on moli svoje učenike, neka obnavljaju magareči blagdan:[94] »Ako još jedan put slavite ovaj magareči blagdan, činite ovo sebi za ljubav, ali i meni za ljubav, i na moju uspomenu«. Da bude njegova opreka prema Bogu, koji je sama Ljubav, kao što kaže sv. Ivan,[95] zato označuje saučešće kao svoj posljednji grijeh, na koji bi napasnik htio navesti,[96] kaošto smo već prije čuli: »Saučešće! Saučešće s višim čovjekom«.

Doista svakoga je saučešća vrijedan čovjek, koji teži za Nietzcheovim idealom, nadčovjekom. Ovo je doista posljednje čuvstvo, koje nas mora obuzeti, kad smo svršili promatranje one slike, koju nam prikazuje Zaratustra-Nietzsche. Ali na mjesto da bi se sam zgrozio nad svojim djelom, koje je izveo u »Also sprach Zarathustra« (godine 1883 do 1885), nastojao je novim spisima svoje ideje dalje razvijati i obrazlagati. Jamačno ga je na to potakla činjenica, da sa svojim djelom, Zaratustrom, nije imao sreće. Kaošto nam pripovijeda njegova sestra Elizabeta,[97] za četvrti dio uopće nije našao nikakva nakladnika, nego ga je štampao privatno na vlastit trošak, ter ga sakrivao, žaleći, što nije isto učinio i s prva tri dijela.

Nietzsche kaže sam,[98] da je sada slijedila negativna borba, t. j. rat protiv protivnika njegovih ideja. Početak ove borbe bila je knjiga »Jenseits von Gut und Böse« (1886): Ova je knjiga u svemu bitnome kritika modernoga, modernih znanosti, modernih umjetnosti, dapače i moderne politike, pokazujući ujedno, koji je protivni tipus«.[99] Slijedeći je spis »Die Genealogie der Moral« (1887), u kojem opetuje svoju tvrdnju, da je kršćanstvo »rođeno iz duha ressentimenta, t. j. osvete, velika buna protiv gospodstva otmjenih vrednota«.[100] Napisao je i borben spis protiv svoga nekadašnjega prijatelja Wagnera »Der Fall Wagner« (1888). Nakon ovoga spisa drugi, koji već svojim naslovom »Götzendämmerung« potsjeća na Wagnerov »Götterdämmerung«. Ali sada[101] »neposredno iza napomenutoga djela, ne izgubivši ni jednog dana, započeo sam ogromnu zadaću Prevrenotenja (Umwertung aller Werte«), u suverenom čuvstvu ponosa, kojemu nije ništa ravno, svaki čas siguran svoje besmrtnosti i znak za znakom sa sigurnošću sudbine režući u mjedene ploče«. U 4 dijela htio je oboriti sve dosadašnje vrednote: Prva knjiga: Antikrist, pokus kritike kršćanstva. Druga: Slobodni duh, kritika filozofije kao nihilističkoga gibanja. Treća: Imoralist, Kritika najkobnijih vrsta neznanja, naime morala. Četvrta: Dionysos, Filozofija vječnoga povraćanja. Samo je prvu knjigu napisao, dok imamo za ostale samo nacrte, iz kojih vidimo, da je samo opetovao svoje stare misli. Posljednje je njegovo djelo autobiografija »Ecce homo« (1889), nama već dobro poznata. U njoj nije ništa opozvao, nego samo katkada još jače izrazio svoje misli i svoja negativna čuvstva prema Bogu i svemu Božjemu. Svoju knjigu završuje riječima: Jesu li me razumjeli? — Dionysos protiv Raspetoga. A Dionysom nazivao je samoga sebe; dakle Nietzsche protiv Raspetoga.

[86] IV, 421
[87] IV, 423
[88] IV, 424
[89] IV, 427
[90] IV, 430
[91] IV, 433
[92] IV, 437
[93] IV, 459
[94] IV, 460
[95] 1 Ivan 4, 16
[96] 475-6

[97] u Nachbericht k izdanju »Also sprach Zaratustra«
[98] Ecce homo, 102
[99] Ecce homo, 103
[100] Ecce homo, 104-5
[101] Ecce homo, 106

Takav je Nietzscheov sistem, takva njegova ličnost. Što ćemo suditi o filozofu i njegovoj filozofiji? Bazala[102] kaže: »Vrlo je teško izreći sud o filozofiji, kakova je Nietzscheova, ali možda ni za koju filozofiju neće u tolikoj mjeri biti istinita riječ, da je prekomjerno uzvisivanje baš tako pogrešno, kao umanjujuće ponizivanje. Nitko nije imao tako bučnih hvalitelja kao Nietzsche, nitko tako žučljivih kuditelja. To se može razumjeti samo tako, što u nauci njegovoj ima mnogo, što nas se doima vrlo simpatično, a opet i mnogo, što oštrinom, neobičnošću ili kako drukčije ne samo odbija, nego pače vrijeđa, boli... Pa kako je tko uhvatio koju stranu i kako je nastranosti ili neobičnosti njegove oštrije ili blaže sudio, tako je izašao konačni sud u svim ocjenama od najpovoljnije do najlošije. Pravednost traži, da priznamo, da je njegova nauka donijela mnogo novih poticaja«. Onda Bazala ističe simpatične strane:[103] »Simpatično nas se doima njegova živa težnja za novom kulturom, i ako nećemo u svakom pogledu odobriti sustav životni, što ga podaje. Simpatično je životno veselje, što izlazi iz djela njegovih, i optimizam, koji podaje toj novoj kulturi toplinu svijetla i sunčana sjaja«. Zatim Bazala upozorava na neke nedostatke:[104] »Što Nietzsche prigovara etičkoj kulturi, što je drži nemoćnom i slabom, tome je krivo zlo svijetlo, u koje su zanj došle etičke vrijednosti, a on je to krivo osvjetljenje shvatio kao njihovu slaboću. Ili zar je samilost doista samo plačljivo sažaljivanje? Ne rađa li se iz nje aktivno suzbijanje zla i boli u svijetu? Nietzsche se vara, kad misli, da je instinktivna energija sačuvana u potpunoj slobodi i vlastitoj prepuštenosti, jer se baš prepuštena samoj sebi rasipava, dok je vezanost na izvjesne oblike čini tek pravo plodnim i korisnim kulturnim faktorom.[105] Nietzsche se vara, držeći svaku vezanost skučavanjem, pa onda i ne može razumjeti, kako je i unutar stalnih i objektivno određenih međa moguća sloboda kretanja. Ta ove granice ne treba da su zatvor, u kojem robuje naša priroda, nego granice našega bivstva... Nietzscheova filozofija sile je neprihvatljiva, jer joj fali jedan elemenat, koji se ne da izbrisati iz ljudske prirode: moral. I mi tražimo snažnoga čovjeka, ali taj može biti snažan samo kao moralan; i mi tražimo aristokratizam, ali taj može biti samo aristokratizam dobrih u najvišem smislu; i mi ćemo tražti selekciju i po njoj poboljšanje ljudskoga roda, ali smjer te selekcije mora ići za potiranjem zablude i zla, ako hoće da urodni kulturnim vrijednostima. Nietzscheov ideal nadčovjeka, kolikogod sadrži i neke, napose estetski vrijedne crte, ne može zadovoljiti, jer nema prave duševne veličine. To vrijedi i za njegov individualizam«. Tako Bazala sudi o Nietzscheu kao filozofu. Svakako ne sudi ga nepravedno. Bazalini su prigovori ispravni. Ali njima možemo dodati još mnogo drugih i većih, koje može svatko lako nabrojiti, tko je pročitao ovaj članak. Svatko, koji ima kršćansko i pravo filozofsko uvjerenje, vidi, da je Nietzsche sišao s pravoga puta, i to ne samo u nekim nuzgrednim stvarima, nego u svim poglavitim pitanjima kršćanske vjere i prave filozofije. Nietzsche je strastven mrzitelj Boga i kršćanstva, znanosti i morala. Ove neizmjerne praznine u njegovu »sistemu« ne može ispuniti ni svojim sjajnim, duhovitim stilom. Samo tko ne drži dosta do Boga i kršćanstva, do znanosti i morala, može se oduševljavati za Nietzschea kao filozofa. Zato je žalosna činjenica, što su njegova djela tako raširena, Zaratustra dapače u oko 300.000 primjeraka. A najstrašnije kod svega je to, da se Nietzscheova »filozofija« provodi u život, ne samo privatni, nego i javni, kako svatko može vidjeti, tko promatra život u svijetu.

Neka bude četrdesetgodišnjica Nietzscheove smrti poticaj za mnoge, da ga upoznaju u svijetlu potpune istine, što je bilo kod njega i dobro i zlo.

Franjo Šanc D. I.

---

[102] Povijest filozofije, III, str. 234
[103] str. 235
[104] str. 236

Mogu li se duševne pojave tumačiti fizikalnim putem?

Pod gornjim naslovom izašla je u Almanahu društva hrvatskih književnica god. 11 br. 1 str. 66, u kojem inače ima i dobrih radnja, rasprava od dr. Zore Vonješ, koja bez ikakva kolebanja na jedan logički vrlo površan način, uz puno kontradikcija, odgovara na gornje pitanje sa pozitivnim dà. Dakle duševne, intelektualne, čisto netvarne pojave u čovjeku mogu se tumačiti čisto fizikalnim putem; dr. Vonješ izričito veli: »Cijeli uzročni kompleks naših duševnih pojava mora jasnije da se ispolji u promatranju fizioloških korelata i put od uzroka do djelovanja mora stupiti na prvo mjesto. Taj put treba da nam omogući, da svedemo i psihičke funkcije na čisto fizikalno polje.«

Ovakova tvrdnja svakako spada u materijalističko shvaćanje čovječje naravi, koje niječe, da u čovjeku postoji razumna neumrla duša t. j. substancijalni duhovni princip, koji je jedini kadar da po načelu uzročnosti i zdravoj logici bude dovoljnim, adekvatnim uzrokom netvarnih duševnih pojava u čovjeku, kao što su razumni čini: pojam, sud i zaključak te htijenje i samosvijest. To shvaćanje se vidi iz daljnih nedokazanih tvrdnja u istoj raspravi: »Mogućnost sumacije elektromagnetskih polja omogućuje također i mogućnost sumacije samih psihičkih kvanta u jednu za subjekat jedinstvenu cjelinu. Ta magnetska polja, odnosna njihova diferenca, pretstavljaju dakle fizikalni ekvivalent za naša psihička zbivanja. To je jedna te ista činjenica samo gledana sa dvije razne strane. Ako te činjenice gledamo objektivno, onda su to samo fizikalne veličine, koje u velikoj brzini dolaze i prolaze. Ako ih pak gledamo sa stanovišta samoga subjekta, onda su to psihičke pojave, t. j. subjektivni osjeti nižega i višega reda. Oba gledišta teku paralelno i jedno ne može nastati bez drugoga. Psihičke pojave prema tome nijesu nešto vrhunaravnoga, nešto za organizam stranoga.« Dr. Vonješ pobrkava pojmove »naravno« i »vrhunaravno«. Zdrava eksperimentalno-racijonalna psihologija ne uči, da se uzrok duševnih ili psihičkih čina u čovjeku ima tražiti u nečem »vrhunaravnom« već u posve naravnom principu, ali od trome i protežne tvari ili materije bitno različitom, duhovnom principu ili substanciji, koju zovemo neumrlom dušom. Jasno je dakle, da se u spomenutoj raspravi otklanjanjem »nečega vrhunaravnog« otklanja i niječe opstojnost

duhovne substancije ili duše u čovjeku, jer dr. Vonješ uporno nastavlja: ... »niti ne pretstavljaju (psihičke pojave) neku posebnu životnu energiju, nego samo subjektivnu stranu općeg elektromagnetskog zbivanja složenog pod specijalnim za živa bića karakterističnim okolnostima.«

OČITE KONTRADIKCIJE

Iza kako je ovako evidentno naglašeno čisto materijalističko shvaćanje čovječje naravi, da dosljednost i logika dr. Zore Vonješ odskoči u potpunoj svojoj vrijednosti, ona nastavlja: »Naravno, naći će se puno protivnika takovome shvaćanju i to iz više razloga. Najvažniji je razlog nepoznavanje anatomsko-fiziološke aparature živog organizma, a specijalno njegovog nervnog aparata. Nijedno drugo tumačenje ne može dati detaljniji prikaz tih pojava, koje bi baziralo na čistim činjenicama, kao što je ovo. Ovakovo shvaćanje vodi do »panpsihizma«, jer je i svaki atom, elektron, proton, foton i t. d. samo jedna elektromagnetska pojava i ništa drugo.« Vjerujemo, da će se naći mnogo protivnika ovakovome shvaćanju prirode čovjeka, ali ne zbog nepoznavanja anatomsko-fiziološke aparature, već radi očitih protivurječja, kojima upravo vrvi ova rasprava t. j. radi pomanjkanja zdrave logike, bez koje nemože postojati ozbiljno znanstveno raspravljanje niti na polju prirodnih znanosti, niti na polju empirijske i eksperimentalne psihologije, jer je zdravo logično mišljenje isto tako potrebito u empirijskim znanostima, kao što je ono preduvjet rada u racijonalnoj ili filozofijskoj psihologiji, i uopće u ljudskom misaonom saobraćaju i životu. Pravo primjećuje Hettinger: »Nije dostatno samo promatrati i opisivati činjenice, nego je isto tako važno iz njih povući ispravne zaključke, da se postigne općeniti rezultat«. U ovoj raspravi je dr. Vonješ pobrkala hipotezu psihofizičkog paralelizma sa metafizičkim parelelizmom, materijalizam sa panpsihizmom; po njoj su duševne pojave sad istovjetne fizikalno-fiziološkim pojavama, što bi značilo materijalni monizam, a sad su fizičko-fiziološke pojave iste naravi sa psihičkim pojavama, jer ovakovo shvaćanje, veli ona, vodi do panpsihizma, ovaj pak, kako je poznato, tobože »vječnim atomima« pripisuje život, premda manje savršeni, ali ipak poput ljudskog života. Zar nije ovakovo čudno umovanje pravi labirint svakovrsnih kontradikcija? Njemački pisac Haller vrlo dobro opaža: »Čin mišljenja, taj jednostavni i samosvijesni razumni čin, izvoditi iz materije i tumačiti kao posljedjcu isključivo tvarnog svijeta isto je kao tvrditi, da je ono što je sastavljeno istodobno jednostavno; da je nesvijesno istodobno svijesno; da je nešto što je nužno i neslobodno istodobno slobodno te samo sebe opredjeljuje; to je isto kao govoriti o četverouglastom krugu i drvenom željezu. To je protivurječje i nemogućnost.« Jedno je pak sigurno, da dr. Vonješ poriče postojnost »substancijalne ljudske duše« bilo u smislu materijalističkog bilo u smislu spiritualističkog monizma, a ujedno vrlo upadno pobr-

kava sve te po naravi svojoj različite pojmove. Iz nijekanja supstancijalnosti duše slijedi skroz pogriješno shvaćanje izvora i naravi ljudske spoznaje. Ovakovo je shvaćanje čovjeka i njegova života toliko neprirodno, toliko razorno toliko je krivo, da je i sam J. Rousseau u Emilu, morao kazati: »Izbjegavaj one, koji pod izlikom tumačenja prirode siju kukavne nauke, ... što obaraju, uništavaju i nogama gaze sve, što je čovječanstvu sveto; koji nesretniku u njegovoj boli otimlju posljednju utjehu; koji bogataše i mogućnike oslobađaju jedine uzde njihovih strasti; koji u srcima ugušuju glas savjesti i uništavaju nadu u krepost, a kod toga se hvališu, da su dobrotvori ljudskog roda; to je po mom mišljenju jedan od dokaza, da njihova nauka nije istinita nauka.«

PSIHOFIZIČKI PARALELIZAM I LJUDSKA DUŠA

Da svoje krivo mišljenje o ljudskoj duši kako tako opravda, utiče se dr. Zora Vonješ hipotezi psihofizičnog paralelizma. Tri su vrste paralelizma. L o g i č k i paralelizam tvrdi, da našoj subjektivnoj spoznaji nešto odgovara u stvarnosti, t. j. priznaje postojanje objektivne istine. Ovakav paralelizam, u koliko se ne pretjerava, treba odobriti, inače bi se upalo u općeniti skepticizam. P s i h o l o š k i paralelizam naučava, da čovječjim duševnim činima, naime razumnoj spoznaji i htijenju, uvijek odgovaraju kao paralelni čini fiziološke pojave živaca i mišića čovječjeg organizma; nadalje tvrdi, da između pojava psihičkih i fizioloških ne postoji uzajamna uzročnost u smislu da bi jedne pojave fizički proizvele druge, već da psihički čini ili pojave uzrokuju samo psihičke, a fiziološki čini ili pojave proizvode samo fiziološke čine ili pojave; to zovu zatvorenom uzročnošću (geschlossene Naturkauzalität). B a z a l a se ovako izrazuje: »Paralelizam je nauka, da pojave duševne i tjelesne ne stoje doduše u neposrednom saobraćaju, u uzajamnom odnosu, ali ipak da odgovaraju jedne drugima, slično kao točke dvaju paralelnih pravaca.« Uzmimo primjer: Hoću da pišem. Moja odluka da pišem ili moje htijenje, čin je čisto duševni, psihički, a pisanje čin tjelesni, fizički. Prema spomenutoj hipotezi moja odluka ne utječe na samo pisanje, već čin moje odluke i čin pisanja stoje uporedo kao dvije paralelno potegnute crte. Uzročni odnos po ovoj teoriji iščezava. Osim toga ovaj paralelizam tumači izmjenični odnos spomenutih pojava tako da tvrdi realnu istovjetnost psihičkih i fizioloških čina, koji, ako su posmatrani iznutra, od naše svjesti, smatraju se psihičkim činima, ako se pak zapažaju izvana, osjetilima, onda su to fiziološki čini; po prilici kao što jedan te isti luk, veli F e c h n e r, iznutra promatran izgleda nam konkavan, motrimo li ga pak izvana, on ima pupčasti ili konveksni oblik. Treća vrsta, naime paralelizam **m e t a f i z i č k i**, smatra sa panteistom S p i n o z o m, da jedno te isto apsolutno biće ima svojstva duševna i tvarna ili sa L e i b n i z o m, da su i monade spiritualne i sposobne za mišljenje, što se svodi

bilo na materijalistički bilo na spiritualistički panteizam, koji isključuje pojam osobnoga Boga i supstancijalne duše.

U psihofizičkom paralelizmu imade i zdravih zrnaca; ako se u njemu pozitivni elementi sakupe i d o s l j e d n o ili logično misli, onda se mora doći do zaključka, da fiziološke pojave čovječjeg organizma imaju svoju podlogu u tjelesnoj realnosti, a duševne pojave u duhovnoj supstacijalnoj raelnosti ili principu; ove dvije realnosti, kao nepotpune supstancije združuju se u čovječjem organizmu i sačinjavaju jednu potpunu supstanciju, koja se zove čovjek, a taj čovjek misli, hoće i posjeduje samosvijest. Samo nedosljedni psihofizični paralelizam, koji pobrkava pojmove, može doći, poput dr. Zore Vonješ, do nijekanja duhovnog tvornog principa. To se razabire već iz dojakošnjeg razlaganja, a j o š j a s n i j e ć e p r o s i t e ć i i z d a l j n j e g o b r a z l o ž e n j a. Pravo primjećuje M e r c i e r: »I psihologija ima svoju empiriju. Moderna je filozofija iskoristila sve egzaktne znanosti, napose fiziku, organsku kemiju i biologiju, da protumači materijalnu podlogu psihičkih činjenica, naime čovječji organizam sa njegovim fizičkim i fiziološkim funkcijama... Najbolju uslugu se može iskazati općenitim naukama skolastične filozofije (i psihologije), ako se tu samu nauku svede u savez sa rezultatima, što su se postigli na poljima celularne biologije i embriologije.« M e r c i e r je dubok filozof i vrli poznavalac savremenih rezultata prirodnih nauka. On je na katoličkom sveučilištu u Louvenu (Belgija) podigao zavod za eksperimentalnu psihologiju, kao središte za psihofiziološka gibanja, poput zavoda u Leipzigu, što ga je podigao W u n d t; stoga je umišljeno i neznanstveno, kad dr. Vonješ lakoumno tvrdi, da je n e p o z n a v a n j e a n a t o m s k o - f i z i o l o š k e a p a r a t u r e ž i v o g o r g a n i z m a n a j v a ž n j i r a z l o g, koji rukovodi protivnike materijalističkog shvaćanja ljudske duše. Rezultati naime savremenih prirodnih znanosti potvrđuju, da postoji razumna ljudska duša, a i sama hipoteza paralelizma nastala je odatle, što su objektivni prirodoznanci smatrali potrebitim da protiv materijalista naglase bitnu razliku između tvarnih t. j. tjelesnih i duševnih pojava. Odlučno i auktoritativno veli znameniti prirodoslovac bečki paralelist J o d l: »Moždani su kao i cijeli životni organizam podvrgnuti tvarnim izmjenama (Stoffwechsel). Naši moždani izlučuju kemičke supstancije: Cholosterin, Kreatin, Xantin i u ovom izlučivanju imamo fiziološku analognu pojavu kao i kod bubrežnog ustrojstva i kao kod jetara. Ovakovo je moždano izlučivanje n e š t o s a s v i m d r u g o, nego li su osjetni pokreti u moždanom aparatu i s njima skopčani svijesni čini... Dokazati, da fizičke pojave t. j. vanjske podražaje slijede i psihičke pojave t. j. svijest naša, nipošto ne znači, da se moraju psihičke pojave izvoditi iz fizičkih... jer je svijesnost posve drugo (Heterogenität) nego li su oblici bilo kojih mehaničkih pokretaja.« Pred ovakovim izlaganjem F. Jodla kako su površne i nepripustive tvrdnje dr. Vonješ, kad veli, da psihičke pojave ne pretstavljaju neku posebnu život-

nu energiju nego samo subjektivnu stranu općeg elektromagnetskog gibanja!?

POSEBNA ŽIVOTNA DUHOVNA ENERGIJA

Stvar stoji baš obratno: psihičke pojave u užem smislu riječi t. j. pojam, sud, zaključak, refleksija, samosvijest, htijenje predstavljaju posebnu, od tvarne energije, bitno različitu, životnu duhovnu energiju. Dobro opaža poznati profesor, biskup i kardinal Mercier: »Učitelji sadanje psihologije jednodušno tvrde, da je nemoguće susljednim istovjetovanjem svoditi psihologiju na fiziologiju, a ovu na kemiju i fiziku, a sve ove na proste modifikacije prostora, na gibanje na prostornost.« Ovu jedino ispravnu tezu solidno obrazlaže dr. S. Zimmermann, kad veli, da u razvitku čitavog duševnog života možemo označiti tri stepena, po kojima se duševno djelovanje sve većma izdiže nad tjelesnost i time postaje sve manje zavisno od tijela. Prvi stepen sačinjavaju psihofizički događaji, naime funkcije osjećanja, osjetilnog čuvstvovanja i teženja. U postanku ovih doživljaja subjekat je zavisan od izvanjskog svijeta i njegovih utjecaja na periferne organe sa živčevljem. Drugom stepenu spada psihofiziološko zbivanje naime ono duševno djelovanje koje je nezavisno ili slobodno od izvanjskog podražaja, a vezano je u svom postanku samo na centralna živčana uzbuđenja kao na pr. sjetilno sjećanje, maštanje i žudnja. Na najvišem su pak stepenu doživljaji mišljenja i htijenja, koji su također uvjetovani fizičkim i fiziološkim procesima, u koliko pretpostavljaju ono (šire) psihičko zbivanje, koje smo naveli na prvom i drugom stepenu razvitka. Misaoni i voljni sadržaji naše svijesti genetički su osnovani na doživljajima opažanja i teženja, a preko njih su svakako zavisni od moždanskih procesa. Ali mi možemo mišljenjem regulirati opažajno znanje, a htijenjem možemo se emancipirati od senzitivnih težnja. Prema tome moždanski procesi ni-nijesu nutarnji ili sastavni činioci misaonih i voljnih funkcija. Toliko su ove funkcije čisto psihičke ili duhovne. Duševne se dakle energije razvijaju u pravcu sve veće nezavisnosti od tjelesnih procesa sve do one sfere duševnog života, koju zovemo duh ljudski. Čovjek, nastavlja dr. Zimmermann, zna dakako više od onoga, što samo sluša i gleda t. j. osjeća. Izvanjski svijet utječe na oko, uho, nos, jezik, kožu — podražuje ih — i na taj način mi osjećamo boje, glasove, mirise toplinu i t. d.; a od svega onoga, što osjećamo, nastaje naše opažanje izvanjskog svijeta. Ovo pak opažanje nije samo učinak raznih podražaja: svjetlosti, koja utječe na oko, zvuka, koji podražuje uho i t. d. Podražaji svjetlosti, zvuka i t. d. zaista su fizikalno- kemijski događaji, kojima odgovaraju kemičke reakcije u živcima i u mozgu — ali mi ne opažamo tih sila, nego osjećamo različite boje, glasove i t. d., a na taj način opažamo

stvari ili predmete. — Nadalje mi možemo o opaženim predmetima suditi ili razmišljati. Tako na pr. možemo dokazati, da se zemlja okreće oko svoje osi i oko sunca, a je li ovo znanje samo učinak fizikalno-kemijskih podražaja?! Zaista to ne može niko dokazati. — Mi možemo misliti također o sasvim neopaženim predmetima, na pr. o pravdi, o slobodi, o francuskoj revoluciji i t. d. Koliko je u znanostima daleko više znanja od običnog našeg opažanja (gledanja, slušanja ...)! Već svakidašnje iskustvo običnog čovjeka poljodjelca, obrtnika ... — nadmašuje izvanjske podražaje, jer se oslanja na pređašnje znanje, koje je čovjek zapamtio. Nadalje čovjek je sposoban da pazi t. j. da sa većom ili manjom pažnjom prima u sebe izvanjske utjecaje, a to znači da pažnjom stečeno znanje nije samo učinak izvanjskih utjecaja. Nadalje čovjek je kadar, da u svojoj svijesti udruži i ujedini nekadašnje svoje doživljaje — a sve to nije moguće protumačiti sa mehaničkog gledišta. Potrebno je dakle u čovjeku pretpostaviti životnu ili vitalnu silu, koja, osim fizikalno-kemijskih sila, omogućuje hotimično djelovanje i stjecanje znanja. Čovjek dakle nije poput stroja usiljen da živi samo po fizičkim zakonima, nego da se uzdiže duhom svojim iznad njih stvarajući duhovne vrednote ili idealnu kulturu. — U svijetlu ovako temeljitog razlaganja dr. Zimmermanna, kako neznanstvena i nemoguća postaje gornja tvrdnja o elektromagnetskim poljima i psihičkim kvantima. Lako je onako smjele, površne, konfuzne i kobne tvrdnje postavljati, ali je nemoguće takova šta dokazati.

MOŽDANI SU SREDSTVO, ORUĐE ILI INSTRUMENAT MIŠLJENJA

Pravo primjećuje Julij Robert Mayer: »Sigurno je, da se u živim moždanima neprestano događaju materijalne promjene, koje se označuje imenom molekularne djelatnosti, i da su duševni učinci u vezi s ovom materijalnom cerebralnom djelatnošću. Ružna je pak pogrješka, kada se hoće poistovjetovati ove dvije paralelno iduće djelatnosti, što se najbistrije vidi na slijedećem primjeru: poznato je, da se bez istodobno kemijskog procesa ne može telegrafično saobraćati. No misaoni sadržaj brzojava ne može se nikako smatrati funkcijom elektrokemijske akcije. Ovo još više vrijedi o moždanima i misli. Moždani su samo oruđe, a ne duh.« Dà, moždani nijesu i ne mogu biti adekvatni t. j. dostatni uzrok svim psihičkim pojavama, oni mogu biti samo uvjet ili oruđe, kako su pero ili mastilo uvjet, da stavimo na papir nekoliko razumnih spoznaja. Znamo, da i guslenje Paganinia ili Balokovića ovisi o guslama, ali gusle nijesu uzrok umjetničkog stvaranja, nego samo instrumenat ili uvjet, a uzrok je veliki umjetnički duh Paganinia i Balokovića. Kad bi, prema konfuznom pisanju dr. Zore Vonješ, sumacija elektromagnetskih polja u moždanima omogućila sumaciju samih psihičkih kvanta, što u razumljivom govoru znači: kad

bi moždani bili realnim i adekvatnim uzrokom mišljenja, onda bi mišljenje moralo ovisiti o kakvoći i kolikoći moždana, ali to ne stoji. Obzirom na kakvoću moždana prof. Hyrtl veli, da je našao jednake uvoje kod vrlo duhovitih ljudi i kod bedaka. Nije dakle istinito, što kaže Büchner, da bolji zapletaji moždana uzrokuju i bolje psihičke pojave; stoga ne zavise bolje psihičke pojave niti od bolje sumacije elektromagnetskih mozgovnih polja, jer ovakova polja ne mogu po sebi biti adekvatnim uzrokom inteligencije ili psihičkih pojava u užem smislu riječi. Obersteiner kaže: »Skroz nam je nemoguće, da lokaliziramo na određene predjele moždanske kore pojedine različite moždanske djelatnosti i strane psihičkog života; ovdje se radi o odnošajima, koji izbjegavaju nožu anatoma i mikroskopu fizičara.« Ovo vrijedi posebno za razumnu spoznaju. Molescot je držao, da je inteligenciji uzrok fosfor, ali je Liebig dokazao, da naše kosti imaju 400 puta više fosfora nego li moždani. Kada bi fosfor bio uzrok inteligencije, onda bi guska ili ovca bile najinteligentnije, jer ove relativno imaju više fosfora. A kakav upliv na mišljenje ima kolikoća moždana? Büchner je jednom kazao, da su žene inferiorne i manje obdarene, jer imaju moždane manje težine, dočim da i klobučari znadu, kako darovitijim ljudima, zbog većeg mozga, trebaju veći klobuci. Obzirom da su u žene manji moždani to bi morala biti i manja mogućnost sumacije elektromagnetskih polja u njenim moždanima, a prema tome i manja mogućnost normalne inteligencije. Kad bi dakle bila istinita teza dr. Zore Vonješ, žene bi bile inferiorne u inteligenciji. Ali je sreća za ženski svijet, da kulturna povijest iznosi mnogo primjera sposobnih i inteligentnih žena i tim faktima najjasnije pobija tezu, da su psihičke pojave i inteligencija rezultat samo kakvoće i veličine mozga ili sumacije elektromagnetskih moždanih polja. Poznate su mnoge sposobne žene kao na pr. grofica Matilda, izvrsna državnica jedanaestoga vijeka, Eleonora d'Arborea, koja je u četrnaestome vijeku dala Italiji zakonik, pak slavne pjesnikinje Ersilia Cortese, Vittoria Colonna, Clarici dei Medici-Strozzi u Firenci i t. d.; a tko bi nabrojio sve izvanredno obdarene žene u prošlom i u našem vijeku iz svih grana ljudskog znanja? Današnje pak svjetske književnice, kao i društvo hrvatskih književnica, znale bi mnogo toga nabrojiti o sposobnosti i kulturi ženâ, što odsjeva u njihovim lijepim literarnim radnjama, protiv grubog ponizivanja površnim teorijama, kojima bi se htjelo sposobnost i inteligenciju, usprkos svake logike, svesti jedino na elektromagnetska polja u mozgu, mjesto je pripisati plemenitom i prosvijetljenom, od materije bitno različitom i neumrlom duhu, koji i hrvatske književnice oživljava i daje im, uz pomoć Božju, od koga primaju svoje talente, poleta za uzgojni književni rad.

Istina je, da našim psihičkim činima uvijek odgovaraju fiziološke pojave, kada se radi o vegetativnim i senzitivnim psihičkim činima, koji su uistinu psihofizični, jer su proizvedeni od

duše i od tjelesnog organa kao od adekvatnog uzroka; ali ne u tom smislu, kao da duša i tijelo sačinjavaju jednu te istu realnost. Što se pak tiče psihičkih čina razuma i volje, treba priznati, da tu sudjeluju neka fiziološka gibanja, jer fantazija i osjetna težnja uvijek na neki način prate naše spiritualne čine, ali to sudjelovanje ne pripada unutrašnjoj naravi spiritualnih zbivanja kao što je to slučaj kod senzitivnih čina ili zbivanja, već je to nešto čisto izvanjskog, poput uvjeta ili oruđa, u koliko apstraktne pojmove crpemo iz realnog svijeta preko sudjelovanja fantazije, koja je organska moć. U ovom smislu, veli Mercier, naši izvodi suglasni su sa rezultatima eksperimentalne psihologije, a da mi mijesmo primorani odreći se isto tako po našoj svijesti zasvjedočene činjenice o netvarnosti našeg mišljenja i htijenja. Slično se izrazuje i Gemelli, a Dubois kaže: nijedna modifikacija, nijedno gibanje nam ne rasvjetljuje polje svijesti. Sile u naravi nijesu isključivo kvantitativne i mehaničke. Fizika doista raspravlja o gibanju fizičkih tjelesa, koje je podređeno nekom pravcu i brzini, ali je svojstvo psihičkog razumnog čina u glavnom da bude reprezentativan, a to je nešto drugo nego li fizičko i kemijsko gibanje. Spoznaja nije samo fiziološka funkcija već i nešto više, jer razumnom spoznajom čovjek stvara općeniti pojam o predmetima, koji sadrži značajna, bitna svojstva na pr. o boji, o vodi kao takovoj, dočim spoznaja životinja može imati samo sjetilnu predodžbu konkretne boje na pr. mesa, što hoće da ga pojede ili konkretne vode na pr. u potoku ili posudi, iz koje hoće da se napije. Čovjek uspoređuje pojmove predmeta, stvara sudove na pr. boja je bijela ili crna, meso je goveđe ili janjeće, a iz sudova stvara zaključke, preko kojih dosiže do novog znanja i razumnih spoznaja. Ove spoznaje imadu intencijonalni karakter, neku višu intelektualnu ili idejnu sadržinu, koja presiže granice materije. Wundtova eksperimentalno-psihološka škola u Würzburgu — Bühler, Külpe, Meumann, Narcis Ach — utvrdila je činjenicu, da u duševnom našem životu postoje i takovi događaji, s kojima nijesu povezane osjetilno organske funkcije. Znade li i za ove eksperimente dr. Zora Vonješ? Ako nezna, onda je njezino izlaganje nenaučno, ako pak znade onda su njezine tvrdnje očito nelogične, a razlog je tome zbrka pojmova, jer ono što se smije primijeniti samo na vegetativno senzitivne životne pojave, ona bez znanstvenog kriterija, proteže i na psihičke razumne pojave; znade se na pr. da fizičko fiziološki čini iziskuju neko vrijeme i mogu se mjeriti, a dr. Vonješ bez dalnjega to mjerenje primjenjuje i na psihičke razumne čine; nu svatko vidi na prvi mah, da je takav postupak pogriješan, a za objektivnog posmatrača nemoguć. Eto u tome je tragika njezina umovanja.

Krivo je mišljenje također, da psihički čini nemaju nikakav direktni utjecaj na fiziološke čine i obratno, jer naša svijest jamči, da činom volje možemo pokretati našim udima i da vanjski predmeti preko osjetnih organa pobuđuju u nama osjete, kad vidimo na pr. sunce, kad čujemo ljude i t. d. a tim se također razum i volja pobuđuju na svoje čine, inače ne bi mogla postojati nikakva prirodna znanost, niti ikakav izvanjski čin, niti uopće ljudsko društvo. Tumačenje međusobne zavisnosti tjelesnih i duševnih događaja bez kauzalnosti, veli Zimmermann, nije obrazloženo, jer je međusobno utjecanje moguće, iako postoji različitost materijalne i duhovne naravi, a to su dokazali Lotze, Külpe, Stumpf, M. Wentscher i E. Becker; dapače iskustvo nas utvrđuje u tom, da doista utječu neke tjelesne promjene na dušu i obratno. Čitanje je na pr. veoma zanimiva psihološka činjenica. Osoba, dok čita, nepomično gleda u knjigu, periodično prevrće stranice; oči su joj sad tamne sad svijetle; lice sad rumeno sad blijedo; čelo čas namršteno, a čas glatko; srce sad polagano, a sad žestoko bije. A da prodremo pogledom u onu dušu, vidjeli bi smo, kako se ona sad boji, straši zdvaja; a sad se opet nada, ljubi, raduje; radi toga dotičnoj osobi lice se hladi i blijedi, ili se rumeni i zažari. Ta osoba radi duševno i tjelesno; fiziološke vanjske pojave na tijelu ne razvijaju se dakle samo paralelno sa psihičkim unutranjim zbivanjima, nego one stoje u nekom izmjeničnom uzročnom odnosu u širem smislu upravo zato, jer su moždani instrumenat mišljenja. Pravo primjećuje Gutberlet, da se postojanje kauzalnog veza između fizičnih i psihičkih zbivanja može shvatiti, kada znamo iz iskustva, da duša i tijelo u čovjeku nijesu dvije rastavljene supstancije, premda su tako različite. Osim toga nijekanje svake kauzalnosti dovodi do mnogih besmislica. Paraleliste tvrde, veli dr. Grabić, strogu uporednost između duševnih i tjelesnih pojava; one uporedo prate jedne druge, a jedne na druge ne utječu. Ali onda biblioteke, gdje su sakupljene najveće tvorevine ljudskog uma, pretstavljaju samo naslage knjiga, mrtvu tvar i slova, koja nemaju nikakove veze sa velikanima, koji svoje ime njima obvjekovječiše, jer ona slova i čitava djela nebi smjela imati, po mišljenju paralelista, nikakova odnosa sa psihom auktora. Odatle bi slijedilo, da štampani umotvor »Smail-aga« nema nikakove veze sa velikim pjesničkim talentom našega književnika Mažuranića ili, drugim riječima, da bi onaj epos jednako opstojao ili mogao opstojati i onda, kada ga nitko u svom duhu ne bi prije uobličio. Tko bi se pak u ozbiljnom društvu usudio kazati, da se Danteova »Božanstvena komedija« može protumačiti prostim mehanizmom bez aktivnog sudjelovanja Danteove darovite i velike pjesničke duše? A ipak i do te besmislice dovodi psihofizički paralelizam, kad naglasuje uporednost bez svake pak i šire kauzalnosti. Nadalje u

slučaju stroge uporednosti ili još više u slučaju da su fizičke i psihičke pojave »jedna te ista činjenica« — što tvrdi dr. Vonješ — kako bi se mogla razjasniti na pr. ova činjenica? Pojam o ljepoti izrazujemo mi u hrvaštini sa fizičkim znakom t. j. riječju »ljepota«. Kad bi tu bila stroga identičnost ili paralitet, tad se pojam ljepote ne bi dao nijednom drugom riječju izraziti, dočim činjenica stoji, da se ovaj pojam dade izraziti u svim jezicima i to riječima, koje nemaju ništa zajedničkoga sa našom riječju »ljepota«. Napokon, da tu nije samo uporednost ili identičnost ili mehanički suslijed riječi bez svake uzročne veze pokazuje i ova činjenica: Jasno je, da misli spadaju u područje duše, a riječi u fizičke pojave, t. j. vanjske tjelesne znakove. Vlastito nam iskustvo svjedoči, da mnogo puta imamo jasnih ideja, a da ih ne znamo izraziti ni pismom ni govorom; ako ih pak nastojimo izraziti, to nas stoji dosta truda, dok mi riječi po svoju skalupimo i odredimo im značenje. Ove riječi zaista ne teku paralelno sa našim mislima, jer ih naš duh tek poslije uobliči. Vidi se to najbolje kod proučavanja filozofije, kad nastojimo filozofske pojmove izraziti u hrvaštini, dok naš riječnik oskudijeva filozofskim izrazima. Je li moguće zamisliti, da ljudski duh nema nikakvog aktivnog sudjelovanja, kod mučnog stvaranja filozofsko znanstvenog riječnika? U slučaju dakle stroge uporednosti ili »jedne te iste činjenice« ili samog mehaničkog tumačenja, besmislice se toliko gomilaju, da takova teza postaje uistinu neshvatljiva i nemoguća. U raspravi se veli, da magnetska polja u mozgu pretstavljaju fizikalni ekvivalent za naša psihička zbivanja. Ako pak sa psihologom Gayserom podvrgnemo analizi na pr. pojam suda, uvjerit ćemo se, da pojam suda nema nikakvog fizičkog korelata ili ekvivalenta. Uzmimo da su nekom posmatraču pred očima dvije jednake boje; on uspoređuje jednu sa drugom i zaključuje, da su jednake. Koji je fizički korelat ili ekvivalent pri ovom postupku? Fizička je strana opstojnost boja i njihova objektivna jednakost; fizičko-fiziološka je strana i njihova objektivna djelatnost na očni živac posmatrača. Ali ovim nije iscrpljen sav postupak. Posmatračev duh ove dvije boje uspoređuje u koliko su slične ili različite ili jednake. Ovom pak razumnom psihičkom zbivanju ne može nitko naći fizičku paralelnu tačku ili fizikalni ekvivalent!? A zašto? Jer se duševni život osniva u znatnom svojem dijelu na dispozicijama i takovim funkcijama, s kojima u tjelesnoj sferi nema ništa paralelno na pr. poredbeno promatranje, shvaćanje idealnih vrednota i t. d. Tu je isključen fizikalni ekvivalent. Stoga i paralelista Wundt odlučno odgovara, da neće nikada ništa živčano naći što bi odgovaralo oblicima spajanja i odnošaja između psihičkih elemenata i oblika, niti što bi odgovaralo pojmu vremena i svrhe i t. d., a prema tome on ograničuje paralelizam na elementarne senzitivne psihičke događaje. To još bolje otskače s obzirom na voljno samoodređivanje, koje nipošto nije vezano uz materijalni mehanizam, jer smo upravo našim htijenjem kadri

koješta izvesti i *usuprot mehanizmu tjelesnosti*. Ne može se dakle reći, da su tjelesne pojave samo odraz, korelat ekvivalent ili popratna strana duševnih, kada među njima dolazi i *do oprečnih odnošaja*. Korelat, ekvivalent to su konfuzne tuđice, skovane samo zato, da neki paraleliste sakriju pred neupućenim čitaocima veliko siromaštvo svoje logike, kad hotimice zaziru od ovog jednostavnog i prirodnog zaključka: *duševne razumne pojave traže kao svoj subjekat razumnu spiritualnu dušu*, od koje neki paralelisti obično bježe; stoga su ti korelati i ekvivalenti, ukoliko se hoće time nadomjestiti ljudska duša, samo fraze bez sadržaja. Jer upravo pojmovi o netvarnosti i besmrtnosti duše, o slobodnoj volji, o moralnoj odgovornosti daju sadržaj životu čovjeka, određuju pravac višem i čovjeka dostojnom djelovanju. Tako misle i osjećaju svi plemeniti umovi, instinktivno pak i cijeli ljudski rod. A to je realnost. Dok razni mozgovni korelati i ekvivalenti, bez razumne duše, kao tvrdnje bez znanstvene i logičke podloge, nijesu no proste, pak ako hoćete i »znanstvene iluzije«.

SUPSTANCIJALNA RAZUMNA DUŠA KAO DUHOVNI PRINCIP

Velika je dakle zabluda, kad se u raspravi tvrdi, da su psihičke i fizičke pojave *jedna te ista činjenica samo gledana sa dvije strane* t. j. samo jedna realnost, koja se pojavljuje različito prema opažajnom gledištu. Pravo veli *Zimmermann*: dok bi još razumljivo bilo, da različiti subjekti različito opažaju jednu istu realnu zbiljnost, *kako je to moguće kod jednog subjekta*, koji razlikuje opažanje *usvijesnih (psihičkih)* događaja od *tjelesnih*? Naš »ja« opaža vlastito svoje tijelo (a ne samo tjelesne pojave drugih ljudi) kao što »ja« opaža i svoje duševne događaje; taj »ja« je jedan te isti koji svojim mišljenjem i htijenjem utječe na tijelo i opaža tjelesne pojave (kretnje) kao što zna za svoje utjecaje na te pojave t. j. opaža i svoju odluku kao duševnu pojavu — dakle naš ja *nije dvostruk*. Gdje je onda razlog pojavnoj dvostrukosti? Ako realnost opažajućeg jastva (subjekta) nije različna, onda moraju svakako duševne pojave *neposrednog opažanja* imati svoju realnost, a tjelesne pojave *osjetilnog* opažanja opet svoju realnost — koje se međusobno zbiljski razlikuju. — Nijesu dakle psihičke i fizičke pojave *jedna te ista činjenica* ili *jedna realnost* samo gledana sa dvije razne strane, kako tvrdi dr. Vonješ, nego su to *dvije različite činjenice*; nije to samo jedna realnost, nego je to *dvostruka* realnost, a te dvostruke bitno različite činjenice, realnosti ili akti traže, po načelu uzročnosti, i *dva bitno različita substrata*, iz kojih proističu, naime tjelesnu i duhovnu realnost to jest *tijelo i razumnu dušu*. Ovaj *Aristotelov* nazor osnovan je na strogom iskustvu, a samo zlo upotrebljeni zaključci

moderne pozitivističke nauke mogu da ga napadnu. *Aristotel* uči, da su tijelo i duša po svojoj naravi *dvije različite realnosti*, ali je među njima *supstancijalno jedinstvo ili psiho-fizička unija*, jer su te dvije realnosti jedna na drugu *upućene*. Čovječje tijelo, veli *Zimmermann*, po konstrukciji svojih sastavnih dijelova iziskuje jedan princip (tvorno počelo), koji funkcije ovih sastavnih dijelova (organa) upravlja zajedničkom cilju čitavog organizma; osim toga je čovjek po svojoj racionalnosti takav princip, koji oživljuje organizam ali i prelazi preko granica pukog mehanizma. *Životni je dakle princip čovječjeg organizma spiritualan*, a ujedno se nalazi u samom organizmu, jer ne znači drugo nego upravo njegov životni princip u živom organizmu, tako da bi ovaj organizam izgubio svoju organsku formu bez duše, t. j. više ne bi bio pravi organizam, nego naprosto materija, zato je *Aristotel* smatrao dušu kao *formu organskog tijela* t. j. kao onaj formalni princip, koji određuje materiju za život. Čovječja je duša po svojoj specifičnoj biti izvor ili tvorni princip racionalnog života, a zajedno sa animalnom (osjetnom) naravi čini fizičku bit čovjeka. Zato *je čovjek razumna životinja* (animal rationale). Tijelo i duša kao dvije nepotpune supstancije upućene jedna na drugu sastaju se u čovjeku u jednu *samosvojnu supstanciju* razumne naravi, koju zovemo: *osoba ili ličnost*, a ta osoba se u samosvijesti očituje kao »ja«! »*Jastvo*« je nosilac ili subjekt svijesnoga života. Svijesni moji doživljaji pripadaju meni, mome »ja«, ali meni pripadaju ne samo *čisto duševni* (t. j. razumni) doživljaji, na pr. mišljenje i htijenje, nego i svi drugi duševni t. j. (i *fiziološki*) događaji, na pr. to da ja sada slušam i gledam, a napokon *tjelesni* ili, fizički događaji na pr. to da »ja« hodam, »ja« jedem, »ja« udaram rukom po stolu. Jastvo je dakle supstancijalni subjekat duševnog i tjelesnog doživljavanja, a sastoji se od tijela i razumne duše, dvaju bitno različitih realnosti za dva bitno različita zbivanja u čovjeku. Tu činjenicu nam svjedoči samoopažanje, koje je glavno psihološko vrelo; stoga nesmijemo nijekati supstancijalnog duhovnog principa u čovjeku zato, jer nam *način spoja* duše i tijela u jednu supstanciju, isključivši bilo kakav kemijski spoj, nije jasan, nego prilično *tajan*. Zar nije isto i sa fizičkim zakonima, na pr. zakonom *teže*, i biološkim zakonima na pr. zakonom *neurocyma*, koji reguliše kretnje živčevlja? Unutrašnju narav tih zakona, kao na pr. i bit elektrike, još nitko nije uspio odgonetnuti, jer je to tajna prirode kao i mnoge druge, ali ipak spomenute zakone ne odbacujemo, ne niječemo, jer su to neosporive činjenice. Dobro veli Fr. Šanc: Niti tijelo niti duša nije nikakav proces, nego je ona stalna supstancija iz koje izviru procesi. Kako već spomenusmo eksperimentalno-psihološka škola u Würzburgu je utvrdila činjenicu, da u duševnom našem životu postoje i takovi događaji, s kojima nijesu povezane osjetilno organske funkcije. Među te događaje ubrajamo, veli *Zimmer-*

mann, sposobnost misaonog spoznanja, za razliku od receptivnog i asocijativnog osjetilnog opažanja i reproduktivnog pomišljanja, zatim sposobnost slobodnog, na umnoj motivaciji osnovanog, htijenja za razliku od mehanički udešenog osjetnog teženja, i napokon sposobnost, u vezi s mišljenjem i htijenjem, viših čuvstava za razliku od samo osjetnih stanja ugodnosti i neugodnosti. U ovoj sferi viših duševnih tvorevina, aktivnost je duše nezavisna od organsko osjetnog mehanizma. Prema tome je čovječja duša tvorno počelo ili takav uzrok, s kojim tijelo nije zajednički uzrok barem kod gore navedenih doživljaja, radi čega je razumna čovječja duša ne samo u svojoj aktivnosti, nego i u svojoj egzistenciji, po svojoj naravi, nezavisna od tijela i od fizikalno fizioloških procesa. Razumna duša je također jednostavna, jer je njena djelatnost neprotežna t. j. nije iz dijelova sastavljena, što proizlazi također iz jedinstva svijesti, a osobito iz samosvijesti, koja bi bila nemoguća bez refleksije t. j. bez takvog znanja, kojim se naš »ja« osvrće ili reflektira na samog sebe. Refleksija je u sebi nedjeljiv ili jednostavan čin pak ga ne bi mogla proizvesti od protežnih (protegnutih) dijelova sastavljena duša. Duša je dakle jednostavna duhovna supstancija. Ona nema izvan sebe t. j. u tijelu razlog svog životnog prestanka, jer je u nekim svojim doživljajima ili činima potpuno nezavisna od tijela, a nema ga ni u sebi samoj, jer je jednostavna, t. j. nema sastavnih dijelova, pak nije raspadljiva kao tijelo te nakon smrti tijela nastavlja svojim životom t. j. ona je besmrtna, a Bog ju je zato i stvorio. Iz naših razlaganja jasno proističe, da prirodne znanosti, a osobito eksperimentalna psihologija pa i hipoteza psihofizičkog paralelizma, ako hoće biti dosljedne u svojim zaključcima, moraju u čovjeku priznati supstancijalni duhovni princip t. j. razumnu besmrtnu dušu. Time se još jednom konstatuje sveđerno utješljiva činjenica, da prava znanost štiti interese kršćanske filozofije, dok ih samo zloporaba znanosti hoće da uništi. Prema tome slijedi, da je teza dr. Zore Vonješ o nepostojnosti ljudske duše samo lakoumno i razorno naklapanje bez stvarnih dokaza; a to je zato, jer se ona usuđuje raspravljati o filozofskim pitanjima, kao što je pitanje opstojnosti ljudske duše, a u filozofiju se zapravo slabo razumije; radije neka dr. Vonješ ostane kod svoje struke, neka se bavi fizikom, biologijom, fiziologijom, a u duševne pojave i zbivanja neka se ne pača, jer takove rasprave, ako hoće biti ozbiljne, nužno traže temeljito poznavanje i racionalnih disciplina. Kako rekosmo u »Almanahu« ima i solidnih radnja, pak je prava šteta, što se dozvolilo uvrštenje ovako nastrane rasprave u pogledu jednog od temeljnih pitanja ljudskog života. Nadamo se, da će se u buduće više pažnje posvetiti istinitoj nauci, a isključiti ovakove očite i razorne zablude.

Dr. Josip Carević

PORTUGALSKI KONKORDAT

Donosimo prijevod cijelog teksta portugalskog konkordata, koji je jedan od najnovijih konkordata sklopljenih između Svete Stolice i suvremene države. Kako se radi o jednom vjekovno katoličkom narodu to je on jako značajan i za nas Hrvate.

U ime Presvetoga Trojstva Njegova Svetost Prvosvećenik Pijo XII. i njegova ekselencija predsjednik Portugalske Republike idući za tim da međusobnim ugovorom na stalan način urede pravni položaj Katoličke Crkve u Portugalu za mir i veće dobro Crkve i Države,

Odlučili su da međusobno zaključe svečanu Nagodbu, koja priznaje slobodu Crkve i neokrnjenim čuva interese Portugalske Nacije, uključujući u to i sve što se tiče Katoličkih Misija i Patronata na Istoku.

U tu svrhu Njegova je Svetost imenovala svog opunomoćenika, a isto tako i predsjednik Portugalske Republike svoga;

Ovi su se, pošto su izmjenili i ovjerovili svoje punomoći složili glede slijedećih članaka.

I.

Sveta Stolica, subjekt međunarodnog prava — Osobnost.

Član 1.

Portugalska Republika priznaje pravnu osobnost Crkve katoličke. Prijateljske veze sa Svetom Stolicom bit će u duhu povijesne tradicije osigurane apostolskim nuncijem kod vlade Portugalske Republike i poslanikom Republike kod Svete Stolice.

Član 2.

Crkvi Katoličkoj osigurano je izvršivanje njene vlasti: u sferi svoje kompetencije ima ona mogućnost da vrši bez ikakve zapreke sve čine svoje vlasti bilo da proizlaze iz Svetoga Reda, bilo iz njene jurisdikcije. U tu svrhu Sveta Stolica može slobodno objelodanjivati sve odredbe koje se odnose na crkvenu upravu i može u svemu onomu što se tiče pastoralne službe općiti i dopisivati se s prelatima, klerom i svim katolicima Portugala, kao što i svi ovi mogu to sa svoje strane činiti sa Svetom Stolicom, a da nije potrebna predhodna dozvola Države za objavljivanje i širenje unutar zemlje bula i svih ostalih uputa ili odredaba Svete Stolice.

U istom smislu uživaju istu ovlast Ordinariji i ostale crkvene vlasti, s obzirom na svoj kler i vjernike.

II.

Širenje Crkve — Katoličke ustanove u Portugalu — Pravna sposobnost.

Član 3.

U Portugalu se može katolička Crkva slobodno organizirati prema pravilima kanonskoga prava; ona može — pod istim uvjetom — osnivati udruženja i organizacije: ove država priznaje pravnim licima.

Udruženja, korporacije, ili vjerske ustanove, kanonski utemeljene, priznaju se pravnim licima, kada njihov osnutak pismeno prijavi kompetetnoj vlasti biskup biskupije, u kojima one imaju sjedište ili njegov zakoniti predstavnik.

U slučaju kakove promjene ili njihova prestanka, postupat će se jednako kao i kod osnutka, i sa istim učincima.

III.

Sticanje dobara i njihovo upravljanje.

Član 4.

Udruženja ili organizacije, o kojima se govori u gornjem članu, mogu sticati dobra i njima upravljati isto onako, kao što to mogu po postojećim zakonima druga trajna moralna lica; tim će se dobrima slobodno upravljati pod paskom i nadzorom kompetentne crkvene vlasti. Ako si one međutim osim vjerskih ciljeva postave kao cilj i pripomoć i dobrotvornost, bilo ispunjujući tim svoje ustanove, bilo dužnosti, koje im nameće kakova baština, ostavština ili darovnica, bit će one u tom podložne propisima što ih portugalsko pravo određuje za takova udruženja i korporacije. Ti će propisi biti primijenjeni preko kompetentnog Ordinarija i oni neće nikada smjeti biti teži od propisa postavljenih za pravna lica iste prirode.

Član 5.

Crkva smije slobodno ubirati od vjernika milostinju i sve ostale svote, što su određene za ostvarenje njezinih ciljeva. Poimence to može u unutrašnjosti i na vratima crkava, zgrada i mjesta, koja njoj pripadaju.

Član 6.

Katoličkoj se Crkvi u Portugalu priznaje vlasništvo nad dobrima, koja su joj ranije pripadala, a koja su još u vlasti države, kao što su crkve, biskupski i župski dvorovi s onim što im pripada, sjemeništa sa pripadnim zemljištem, koji su određeni za bogoštovlje i katoličku vjeru, osim onih, koji se aktualno upotreljavaju za javne svrhe ili su proglašeni kao »nacionalni spomenici« ili »javne nekretnine«.

Dobra spomenuta u gornjem odsjeku, koja se aktualno ne bi nalazila u posjedu države, mogu njihovi posjednici na Crkvu prenijeti bez ikakvih poreznih tereta, ako se čin prenosa izvrši u roku od šest mjeseci, računajući od izmjene ratifikacija ovoga konkordata.

Nekretnine označene kao »nacionalni spomenici« ili »javne nekretnine« ili koje bi još k tomu pridošle u toku slijedećih pet godina od izmjene ratifikacija, ostat će u vlasti države, ali će biti određene za stalnu uporabu Crkve. Država ima dužnost, da ih čuva, popravlja i obnavlja po planu učinjenom u sporazumu s crkvenom vlašću, da bi se izbjegla svaka smetnja u crkvenoj službi. Njihovo čuvanje i njihova nutarnja uprava pripada Crkvi, poimence što se tiče vremena posjeta. Jedan činovnik imenovan od države moći će posredovati u uređenju tih posjeta.

Predmeti određeni za bogoštovlje, koji se nalaze u kojem državnom muzeju ili u muzejima mjesnih samouprava ili autonomnih ustanova, bit će uvijek prepušteni za vjerske ceremonije crkvi, kojoj su pripadali, ako je ta crkva u istom mjestu, gdje se čuvaju spomenuti predmeti. Prepušteni će biti, kada to zatraži kompetentna crkvena vlast. Ona će imati brigu za čuvanje prepuštenih joj predmeta i postavit će odgovornog zakonitog povjerenika.

Član 7.

Nijedan hram, zgrada, nuzzgrada ili predmet, koji služi katoličkom bogoštovlju neće država moći porušiti ili odrediti za koju drugu svrhu bez prethodnog sporazuma s kompetentnom crkvenom vlašću, osim ako to hitno traži javna potreba kao rat, požar, ili poplava.

U slučaju izvlašćenja za opću korist bit će to uvijek učinjeno u sporazumu s odnosnom crkvenom vlasti, dapače i što se tiče same visine odštete. U svakom slučaju neće se izvršiti nijedan čin preuzimanja vlasništva, prije nego se s izvlašćenih dobara skine njihov posvećeni karakter.

Član 8.

Izuzeti su od svakog poreza i svih općih i mjesnih daća — svi hramovi i predmeti koji se u njima nalaze, sjemeništa i sve druge zgrade određene za odgoj klera, kao i oglasi i obavještenja, koja se tiču svete službe a pribijeni su na crkvenim vratima. Crkvena lica će za vršenje svoje duhovne službe uživati isto pravo izuzetnosti.

Crkvena dobra i tijela, koja nijesu obuhvaćena u gornjem odsjeku neće moći biti opterećeni posebnim porezima i daćama.

IV.

Jamstva, koja se tiču klera i uprave crkvenih osoba.

Član 9.

Nadbiskupi i rezidencijalni biskupi, njihovi pomoćnici s prapravom nasljedstva i pomoćni biskupi, župnici, upravitelji sjemeništa i uopće upravitelji i poglavari ustanova i udruženja, koja uživaju karakter pravnog lica, protezala im se vlast na jednu ili više pokrajina ove zemlje, moraju biti portugalski državljani.

Član 10.

Prije nego što imenuje kojega nadbiskupa, rezidencijalnog biskupa ili pomoćnog biskupa s pravom nasljedstva, izuzev ono što je bilo uglavljeno u pogledu Patronata ili Polu-Patronata Sveta će Stolica portugalskoj Vladi staviti do znanja ime određene osobe, da sazna, ne postoji li protiv njenog izbora koji prigovor opće političke naravi. Kad prođe trideset dana od te obavijesti, tumačit će se šutnja vlade u tom smislu, da ne postoji nikakav prigovor. Svi će koraci predviđeni u tom članu ostati tajni.

Član 11.

U vršenju svoje službe uživati će crkvena lica zaštitu države uz iste uvjete kao i javne vlasti.

Član 12.

Upravne ili koje druge vlasti neće moći ispitivati crkvena lica o činima i stvarima, za koje su oni saznali putem svoje svete službe.

Član 13.

Crkvena su lica izuzeta od obveze da vrše službu porotnika, člana suda ili komisija za poreze i svih drugih komisija, koje Kanonsko Pravo smatra nespojivima s crkvenim staležem.

Član 14.

Vojnu službu obavljat će svećenici i klerici u obliku vjerske pripomoći vojnoj snazi, a u vrijeme rata služit će u bolničarskim odjelima. Međutim će i u posljednjem slučaju vlada gledati da se ta služba vrši tako, da, što je moguće manje štetuje skrb za duše stanovništva u zemlji matici u Portugalskom Carstvu.

Član 15.

Nošenje crkvenog ili redovničkog odijela po svjetovnjacima te crkvenim ili redovničkim osobama, kojima je to odlukom kompetetne crkvene vlasti bilo zabranjeno, pošto se to službeno prijavi državnim vlastima, kaznit će se istim kaznama, koje pogađaju zloporabno nošenje uniforme bilo koje javne službe. Pod istim uvjetima kažnjava se i zloporabno vršenje jurisdikcije i crkvenih služba.

V.

Vjerska praksa i vjerska služba.

Crkvi je katoličkoj zajamčeno slobodno vršenje svih čina bogoštovlja privatnog i javnog, no bez štete za redarstvene i prometne potrebe.

Član 17.

Župnik dotične župe ili svećenik, kojemu je od kompetentne crkvene vlasti povjerena briga za vjersku službu u bolnicama, utočištima, školama, skloništima, zatvorima i drugim sličnim kućama, koje pripadaju državi, mjesnim samoupravama, autonomnim institucijama i onima što se zovu »Misericordia«, a ne posjeduju ni kapele ni posebne prostorije za vršenje te službe, imat će slobodan pristup u te zavode, no poštujući redovite propise dotičnih ustanova, osim u hitnim slučajevima.

Član 18.

Portugalska Republika osigurava vjersku pomoć u vrijeme vojne službe za sve kopnene, pomorske i zračne snage svoje vojske, te će u tu svrhu organizirati zbor vojnih duhovnika, koji će biti izjednačeni s časnicima.

Biskupa, koji će morati vršiti službu vojnog Ordinarija imenovat će Sveta Stolica u sporazumu s Vladom.

U kolonijalnim ekspedicijama moći će tu službu vršiti biskup, kojemu je sjedište u toj koloniji.

Vojni Ordinarij može sebi, u sporazumu s vladom, imenovati generalnog vikara.

Vojne svećenike, izabrane od svećenika određenih za pomoćne službe, odredit će Vojni Ordinarij u sporazumu s vladom.

Vojni svećenici imaju župničku jurisdikciju u svojim četama. Ove uživaju, što se tiče njihovih vjerskih dužnosti, sve povlastice i izuzetke, koje im daje Kanonsko Pravo.

Član 19.

Država će poduzeti sve prikladne mjere da svim katolicima, koji se nalaze kod nje u službi ili pripadaju njenim organizacijama, omogući redovito vršenje njihovih vjerskih dužnosti u nedjelje i blagdane.

V. **Obuka**

Član 20.

Crkvena udruženja i organizacije mogu slobodno osnivati i uzdržavati privatne škole, paralelne državnima, no tako, da one ostanu u smislu općeg prava pod kontrolom države, a moći će biti i subvencionirane i proglašene službenima.

Vjeronauk u privatnim školama i tečajevima uopće ne treba odobrenja države i moći će ga slobodno davati crkvena vlast i oni koje ona za to odredi.

Osnivanje sjemeništa i svih drugih zavoda za odgoj ili višu crkvenu izobrazbu je slobodno. Njihova nutarnja uprava neće biti podložena kontroli države, no njoj će ipak trebati saopćiti, koje su knjige izabrane za predavanja, osim knjiga za filozofiju i bogosloviju.

Crkvene će vlasti gledati, da se u posebnoj obuci kao i u poučavanju povijesti vodi računa o opravdanom osjećaju prema portugalskoj domovini.

Član 21.

Obuka, koju vrši država u javnim školama bit će prožeta načelima katoličke nauke i morala, kako je to tradicija u ovoj zemlji. Prema tomu, bit će obučavani u katoličkoj vjeri i ćudoređu u javnim osnovnim, pomoćnim i srednjim školama učenici, kojih roditelji ili njihovi zamjenici ne zatraže oslobođenja od toga.

Država će se o svome trošku pobrinuti za obuku u katoličkoj vjeri i obdržavanje vjerskih propisa u skloništima, sirotištima, zavodima i službenim ustanovama za malodobne u popravilištima i obnovilištima.

Knjige za obuku u katoličkoj vjeri morat će imati odobrenje crkvene vlasti, a i profesore će odrediti država u sporazumu s njom; ni u kojem slučaju ne će tu obuku moći držati osobe, koje crkvena vlast nije priznala za to sposobnima.

VII. **Brak, rastava i poništenje**

Član 22.

Portugalska država priznaje civilne posljedice brakovima sklopljenim po kanonskim zakonima, uz uvjet, da se akt o tom prepiše u registar civilne vlasti.

Oglašenje zaruka vršit će se ne samo u dotičnim župskim crkvama, nego i u uredima dotičnog civilnog registra.

Brakovi *in articulo mortis*, ako predstoji porođaj, ili takovi brakovi, za koje je iz ozbiljnog razloga moralne naravi formalno dao dozvolu vlastiti Ordinarij, moći će se ovršiti bez prethodnih propisanih navještaja.

U roku od tri dana poslat će dotični župnik potpunu kopiju akta o sklapanju ženidbe činovniku civilnog registra, koji će je prepisati u odnosni registar. Prepis treba da bude izvršen u roku od dva dana te će župniku biti saopćen slijedeći dan iza toga, pošto je učinjen prepis, i ujedno će mu naznačiti datum.

Župnik, koji — osim iz teških razloga, ne bi u određenom roku poslao prepis spisa, pada pod kazne za tešku neposlušnost,

a činovnik civilnog registra, koji ne bude na vrijeme izvršio prepisa, bit će kažnjen kaznom propisanom po organskom zakonu svoje službe.

Član 23.

Brak povlači za sobom sve civilne posljedice, počevši od dana kad je sklopljen, ako je prepis o sklapanju izvršen u roku od sedam dana. Inače on povlači posljedice prema trećima istom počevši od dana prepisa.

Smrt jednoga od bračnih drugova ili obiju nije zapreka za prepis.

Član 24.

U suglasju s bitnim svojstvima katoličkog braka jasno je, da se bračni drugovi samim tim činom, što kanonski sklapaju brak, odriču građanskog prava, da traže rastavu, koju s tog razloga civilni sudovi neće moći izvršiti kod katoličkih brakova.

Član 25.

Na kompetente crkvene sudove i urede spada, da istraže sporove o nevaljanosti kojeg katoličkog braka i da daju dispenzu od braka, koji je sklopljen, a ne izvršen.

Odluke i konačna mišljenja ovih ureda i sudova bit će dostavljena Vrhovnom Sudu Apostolske Signature u svrhu ovjerovljenja. Popraćeni odnosnim odlukama tog Vrhovnog Suda, bit će oni zatim diplomatskim putem predani Državnom Sudu, koji je kompetentan na dotičnom teritoriju. On će dati nalog da se izvrše i odrediti, da budu upisani u registre civilnog popisa na rubu ženidbenog spisa.

VIII. **Uprava misija i prekomorske biskupije**

Član 26.

Prekomorski Portugal bit će podijeljen u biskupije i autonomne misijske pokrajine, a ove će, jedne i druge, moći imati misijske uprave utemeljene od mjerodavnih poglavara u sporazumu s vladom.

Granice ovih biskupija i misijskih pokrajina bit će tako određene, da po mogućnosti odgovaraju upravnoj podjeli.

Član 27.

Vjerski život i misijski apostolat osigurat će u dijecezama rezidencijalni biskup, a u misijskim pokrajinama misijske družbe.

Misijske Družbe, koje budu priznate, osnovat će u Portugalu ili na pripadnim otocima kuće za odgoj i odmor svojeg osoblja. Kuće za odgoj i odmor svake Družbe sačinjavaju jednu jedinu ustanovu, koju subvencionira zemlja matica.

Priznaje se pravo pravnog lica dijecezama i misijskim pokrajinama i drugim crkvenim tijelima u kolonijama, redovničkim institutima, kao i misijskim ustanovama, muškima i ženskima, koje se osnuju u Portugalu ili njegovim pripadnim otocima.

Dijeceze i misijske pokrajine subvencionira država.

Član 28.

Ako se ne nađe dostatan broj misijonara Portugalaca, moći će Ordinariji biskupija i misijskih pokrajina u sporazumu sa Svetom Stolicom i Vladom, pozvati strane misijonare. Ovi će biti pripušteni u misije portugalskog misijskog područja, ako izjave, da se podlažu portugalskim zakonima i sudovima. Ta će podložnost biti onakova, kakova odgovara crkvenim osobama.

Kada bilo u kojoj dijecezi ili misijskoj pokrajini budu osnovane nove misijske postaje, a upraviteljem ne može biti imenovan koji portugalski građanin, neće imenovanje uslijediti prije sporazuma s portugalskom vladom.

Svi misijonari, bilo iz svjetovnog klera, bilo iz redovničkih družba, narodnih ili stranih, bit će, što se tiče misijskog rada, potpuno pod jurisdikcijom poglavara biskupija ili misijskih pokrajina.

IX. **Patronat i Polupatronat**

Član 29.

Smatra se da ostaju na snazi odredbe Konkordata od 21. ožujka 1857., izmijenjene konkordatom od 23. lipnja 1886., i one iz Konkordata od 23. lipnja 1886., jedne i druge u dijelu nepromijenjenom kasnijim sporazumima, napose onima od 15. travnja 1928. i 11. travnja 1929. i ovim Ugovorom.

X. Tumačenje Konkordata i njegovo stupanje na snagu

Član 30.

Ako u tumačenju ovoga Konkordata dođe do kakve sumnje, potražit će Sveta Stolica i portugalska vlada prijateljsko riješenje zajedničkim sporazumom.

Član 31.

Ovaj Konkordat, kojega će tekst u portugalskom i talijanskom jeziku biti jednako mjerodavan, bit će ratificiran i stupit će na snagu čim budu izmijenjeni isntrumenti ratifikacije, osim odredaba onoga dijela, kojega izvršenje ovisi o dnošenju dopunskog nutarnjeg zakonodavstva portugalske republike. Te će stupiti na snagu istom s tim zakonodavstvom. Stupanje tog zakonodavstva na snagu neće se međutim moći odgoditi za dulje od dva mjeseca iza ratifikacije.

Sporazum o misijama

Uzevši u obzir:

Da je na današnji dan potpisan Konkordat između Svete Stolice i republike Portugala;

Da se u članovima 26. do 28. rečenoga Konkordata nalaze izrečena temeljna pravila, koja se odnose na misijsko djelovanje;

Da je u toku razgovora za zaključenje ovoga Konkordata portugalska Vlada predložila, da se spomenuta pravila dalje prošire posebnom konvencijom;

Sveta Stolica i portugalska vlada su odlučile da uglave poseban sporazum, koji će potpunije urediti odnose Crkve i države u onom što se tiče vjerskog života u Prekomorskom Portugalu, ali tako da ostane na snazi sve ono, što je ranije uglavljeno o Patronatu nad Istokom.

U tu su svrhu Sveta Stolica i Portugalska Vlada imenovale svoje opunomoćenike ..... i ..... i ovi su, uz uvjet ratifikacije, uglavili slijedeće:

Član 1.

Portugalske kolonije bit će u crkvenom pogledu podijeljene u dijeceze i autonomne misijske pokrajine.

Na Dijecezanske biskupe spada da uz pomoć svjetovnog i redovnog svećenstva urede vjerski život i apostolski rad u svojim biskupijama.

U misijskim pokrajinama brinut će se za vjerski život i apostolski rad misijske družbe odobrene od vlade, na spomenutim područjima a da se time ništa ne priječi, a uz dopuštenje Vlade, dolazak misionara i iz drugih družba ili iz svjetovnog klera.

Član 2.

Ako se ne nađe dovoljan broj portugalskih misijonara, moći će Ordinariji dijeceza i misijskih pokrajina u sporazumu sa Svetom Stolicom i vladom, pozvati strane misijonare. Ovi će biti pripušteni u misije portugalskog misijskog područja, ako izjave, da se pokoravaju portugalskim zakonima i sudovima. To će pokoravanje biti, kakvo dolikuje crkvenim osobama.

Član 3.

Dijecezama će upravljati rezidencijalni biskupi, a misijskim pokrajinama Vikari ili Apostolski Prefekti, a svi će biti portugalske narodnosti.

U jednima i drugima, katolički misijonari, bilo iz svjetovnog klera bilo iz redovničkih družba, domaćih ili stranih, bit će u pogledu misijskog rada potpuno podložni redovitoj jurisdikciji spomenutih poglavara.

Član 4.

Dijeceze ili misijske pokrajine predstavljat će kod vlade u Zemlji matici odnosni poglavar ili njegov zamjenik, a misijske družbe njihov poglavar ili njegov zamjenik.

Spomenuti poglavari i zamjenici morat će biti portugalske narodnosti.

Član 5.

Priznate misijske družbe osnovat će u kontinentalnom Portugalu ili na pripadnim otocima kuće za odgoj i odmor svojeg misijskog osoblja.

Kuće za odgoj i odmor svake družbe sačinjavaju jednu jedinu ustanovu.

Član 6.

Ovoga časa osnivaju se tri dijeceze u Angoli sa sjedištima u Luandi, Novom Lisabonu i Silva Pôrto; tri u Mozambiku sa sjedištima u Lourenço Marques, Beiri i Nampuli; jedna u Timoru sa sjedištem u Dili. Osim toga moći će se osnivati misijske pokrajine u tim istim kolonijama i u Gvineji.

Sveta će Stolica moći u sporazumu s vladom promijeniti broj dijeceza i misijskih pokrajina. Granice dijeceza i misijskih pokrajina bit će povučene, koliko je moguće, tako, da odgovaraju upravnoj podjeli i svakako će ići samo portugalskim područjem.

Član 7.

Prije nego što imenuje kojega nadbiskupa, biskupa, pa i koadjutora s pravom nasljedstva, saopćit će Sveta Stolica ime izabranoga portugalskoj vladi, da sazna, ne postoji li protiv njega kakav prigovor opće političke naravi. Kad od saopćenja prođe trideset dana, tumačit će se šutnja vlade u tom smislu, da nema nikakva prigovora. Svi će u ovom članu predviđeni koraci ostati tajni.

Kada bilo u kojoj dijecezi ili misijskoj pokrajini budu osnivane misijske postaje, pa za upravitelja ne može biti izabran koji portugalski državljanin, moći će se izbor izvršiti samo u sporazumu s portugalskom vladom.

Kada se osnuje koja misijska pokrajina ili ako se koja isprazni, moći će Sveta Stolica, dok joj ne imenuje definitivnog upravitelja, neposredno odrediti privremenog apostolskog administratora, saopćivši to imenovanje portugalskoj vladi.

Član 8.

Priznaje se karakter pravnoga lica misijskim dijecezama i pokrajinama te drugim crkvenim tijelima i redovničkim ustanovama u kolonijama, kao i misijskim ustanovama muških i ženskih koje se budu nastanile u kontinentalnom Portugalu ili na pripadnim otocima.

Član 9.

Osim pomoći, koje primaju od Svete Stolice bit će priznate misijske družbe, muških i ženskih, subvencionirane prema njihovim potrebama od vlade Zemlje matice i od njihove kolonijalne vlade. Kod dijeljenja tih subvencija vodit će se računa ne samo o broju učenika u kućama za formaciju i o broju misijonara u kolonijama, nego i o broju misijskih djelâ, razumijevajući pod tim i sjemeništa te druga misijska poduzeća za urođenički kler. Kod diobe subvencija, koje idu na teret kolonija, smatrat će se, da su biskupije u jednakim prilikama kao i misijske pokrajine.

Član 10.

Kao višak na potpore, o kojima govori pređašnji član, davat će vlada katoličkim misijama i nadalje na poklon raspoloživa zemljišta za njihovo širenje i za nove ustanove. U istu će svrhu i tijela označena u 8 članu moći primati potpore i dobivati baštine, ostavštine i darovine.

Član 11.

Izuzeti su od svakoga poreza i daće u Zemlji matici kao i u kolonijama:

a) sva dobra, koja za svoje ciljeve posjeduju tijela označena u 8. članu.

b) svi čini stjecanja ili prenosa *inter vivos*, koje spomenuta tijela učine za svoje svrhe, kao i sve oporuke *mortis causa*, u kojima će ona imati dijela, uvijek za iste svrhe.

Osim toga bit će oslobođene od svake carine svete slike i drugi predmeti za bogoštovlje.

Član 12.

Kao višak uz potpore predviđene u 9. članu, jamči portugalska vlada rezidencijalnim biskupima, kao poglavarima misija njihove biskupije te Vikarima i Apostolskim Prefektima dolične plaće i priznaje im pravo na mirovinu. No za putovanja i premještenja nemaju prava ni na kakav putni trošak.

Član 13.

Portugalska će Vlada i nadalje davati mirovinu osobama, koje su se povukle iz misija, a u buduće će je davati i članovima svjetovnog misijskog klera, kad u svojoj službi ispune broj godina, koji je za to potreban.

Član 14.

Sve će misijsko osoblje imati pravo na besplatna putovanja unutar kolonija i iz njih. Za uživanje toga prava, dosta je, bez ikakve druge formalnosti, da Ordinarij ili njegov izaslanik predloži vladi u Zemlji matici ime osoba i liječničku svjedoždbu, koja svjedoči, o fizičkom zdravlju potrebnom za život u prekomorskim kra-

jevima. Ako bi vlada s opravdanih razloga držala liječničku svjedodžbu nedostatnom, može narediti novi pregled po liječniku, koji će biti, kako treba, posve pouzdan i to ženskoga spola, ako treba pregledati ženske osobe.

U slučaju bolesti ili dopusta, bilo da ga se zamoli bilo da ga predlože odnosni poglavari, odobrit će se misijonarima putovanje natrag u domovinu prema postojećim propisima za državne činovnike.

Član 15.

Portugalske katoličke misije mogu se slobodno širiti, mogu djelovati, kako je njima svojstveno, poimence mogu osnivati i upravljati školama za urođenike i Evropljane, zavode za dječake i djevojke, ustanovama za osnovnu, srednju i stručnu izobrazbu, sjemeništima, katehumenatima, ambulantama i bolnicama.

U sporazumu s mjesnim crkvenim vlastima smjeti će se vjerska služba za portugalske podanike na stranom teritoriju i njihove škole povjeriti portugalskim misijonarima.

Član 16.

U misijskim urođeničkim školama obvezatno je učenje portugalskog jezika. Prema načelima Crkve ostaje potpuno slobodna upotreba urođeničkog jezika za pouku u katoličkoj vjeri.

Član 17.

Kako ni Ordinariji ni misijonari, ni pomoćno osoblje ni misijske sestre nijesu državni činovnici, to nijesu pod disciplinskim propisima ni drugim kakovim propisima ili formalnostima, kojima su možda podložni spomenuti činovnici.

Član 18.

Poglavari biskupija i misijskih pokrajina te poglavari misijskih družba u Zemlji matici slat će vladi svake godine izvještaj o misijskom gibanju i djelovanju misijonara u kolonijama.

Član 19.

Sveta Stolica će i nadalje svojim auktoritetom nastojati, da portugalske misijske družbe uvijek pojačavaju naviještanje evanđelja urođenicima i misijski apostolat.

Član 20.

Ostaje na snazi župska uprava u dijecezi na Zelenom Rtu.

Član 21.

Tekstovi ovoga sporazuma u portugalskom i talijanskom jeziku jednako su mjerodavni.

GOVOR g. OLIVEIRE SALAZAR-A, ministra predsjednika PRIGODOM 800 GODIŠNJICE PORTUGALSKE DRŽAVE

(Ovaj je govor održan 4. lipnja, nekoliko časova prije svečanosti, za kojih je Predsjednik Republike istakao zastavu Osnutka na kuli historijskog kraljevskog dvorca de Guimarais)

Bit ću vrlo kratak, jer osjećam, da je za ovu zgodu svaka riječ preslaba i svaki govor kao da profanira sabranost duša i duhovnu zajednicu ovoga časa. U cijelom Portugalu na kopnu, na otocima, preko mora, u zemljama sviju dijelova svijeta, koje naše primiše kao goste, sabiru se milijuni Portugalaca i duhom padaju nice pred ovim dvorcem i dijele s nama osjećaje odanosti, zanosa, pouzdanja.

Što da kažem? Ne znam. Uzalud nastojim da u metežu misli i osjećaja zadržim koju misao ili sliku, koji događaj ili želju, ime ili osjećaj, koji bi nadjačao druge i zaustavio me. Duhom mi lete vjekovi — osam vjekova života Portugala! — sa njegovim kraljevima i vetizovima, njegovim otkrivačima i njegovim pravnicima, njegovim časnicima i njegovim pomorcima, njegovim junacima i njegovim svecima, s patnjama i slavom, s nadama i razočaranjima. Prolaze vjekovi, a Portugalac goni Maura, utvrđuje granicu, obrađuje zemlju, proširuje svoje područje, otkriva Indiju, donosi evanđelje Istoku, naseljuje Afriku, stvara Braziliju — na ponos svojoj snazi i političkoj genijalnosti. A radi svega toga trebalo je raspravljati na rimskom dvoru i na koncilima, obučavati u školama i predavati na slavnim sveučilištima, stvoriti jezik i kulturu, i prije najvećih umjetnika naslikati remek-djela, proizvesti iz kamena čudesa raskoši, u neumrlim stihovima opjevati svoja junačka djela. A eto uza sve to je Portugalac danas još tako jednostavan i čedan, siromašan među bogatašima, slab pored silnika. Um luta, da istraži tu tajnu. Zbunjen stoji pred nerazmjerom sredstava i uspjeha, diže ga u zanos to neprestano čudo i ne zna, kojega bi čovjeka, koju misao, događaj ili žrtvu izdigao nad druge — ako ne upravo ovaj prvi i temeljni čin, kojim je portugalski rod na tom traku zemlje na rubu Poluotoka uz Atlantski ocean osnovao svoje kršćansko i neovisno ognjište. Narod je htio da bude neovisan, slobodan na svojoj grudi. To su htjeli i kraljevi, pa su mu zato osvojili

i sačuvali neovisnost. Pa jer je taj narod odlučivao sam o sebi, usvojio je misao zajedničkog života, ideal širenja i civiliziranja i ostao im kroz vjekove vjeran.

Za narode, kao i za obitelji i pojedince, živjeti, pravo živjeti znači posjedovati veliku misao, koja vlada ili upravlja duhovnim radom i odnošajima prema drugim ljudima i narodima. I upravo iz životvorne snage, iz privlačivosti tog ideala, iz njegove važnosti za uži krug, za opće dobro ili za čitavo čovječanstvo, izvire veličina naroda i vrijednost njihovih djela u svijetu. Premalena zemlja, umanjen broj stanovništva, preslaba snaga ili materijalna sredstva ne moraju ograničiti civilizatorsku sposobnost: narod može u sebi stvoriti pokretne snage, boje će upravljati univerzalnim pothvatima, on može svijetom bacati snopove svjetla, koje će osvijetliti čitav svijet.

Tomu nam je eto služila naša sloboda. Ne može se ustvrditi, da nijesmo znali, što bi smo sa svojom neovisnošću. Mi smo otkrivali i donosili civilizaciju radeći i primajući teške udarce po svojem tijelu. Kroz vjekove i pokoljenja sačuvali smo na životu svoj isti duh, te smo sve ostajući na istom teritoriju i ujedinjeni kao nijedan narod u Evropi, izvršili jedan od najvećih poziva kršćanskog univerzalizma.

Eto, zato je ova svečanost ujedno i čin odanosti prema domovini, zanosa, čin pouzdanja.

Najprije čin odanosti prema domovini. Pokrili smo cvijećem, donešenim s četiri strane svijeta ovo mrtvo kamenje, na kojem počiva ovaj dvorac kao što se pobožno ljube rane junaka ili kiti kolijevka sveca. Došli smo izdaleka, neki pače jako izdaleka, da pohodimo ovaj stari dom svojih drevnih roditelja, uzvišeni grad, u kojem je sa srcem prvoga kralja počelo kucati i srce Portugala. Znamo, da njemu dugujemo, što bijasmo. A i što jesmo — slobodni ljudi u svojoj zemlji i u časti u zemlji bližnjega — dolazi također od njega.

Čin zanosa. Domovina Portugal nije plod političkih ugovora, umjetna tvorevina, koju bi na životu podržavala igra interesa takmaca. On je postao snagom mišice i duha vodeći nesmiljene bojeve i iscrpljujući se u groznici otkrića i osvajanja. Povijest Portugala stvoriše, obnavljahu i oplemenjivahu teški i nepriznati rad, nadljudski napori na kopnu i moru, dugi boravak u tuđini, bol i žalost, bijeda i glad, duše junaka. Nije ovim junacima uspjelo podići Portugal sebičnošću i besposlicom, ni strahom pred smrću

i životom, nego borbom, molitvom i trpljenjem. Svaki je prema mjeri svojih sposobnosti dao ono, što je mogao. Za sve to smo mi svakome od njih zahvalni. No ipak ne smije proći ova velika zgoda, kad se sjećamo osamstoljetne svoje povijesti, a da se iz dubine našega srca ne vine himna u čast onim najvećim muževima, koji su našu povijest ispunili svojim velikim činima. Zato je ova svečanost i čin zanosa.

Ali danas se u nama budi i čin velikog pouzdanja: pouzdanja u našu snagu za život i u sposobnost Portugalca za stvaranje, pouzdanja u budućnost Portugala i trajnost njegove povijesti. Mi ne postojimo samo zato, jer smo nekad postojali; ne živimo samo zato, jer smo nekad živjeli; nego živimo zato, da dobro izvršimo svoje poslanje. Pred svim svijetom tvrdimo mi, eto, da imamo pravo da ga vršimo. Pustivši stoljetno korijenje duboko u Svjetsku Povijest, koja bi bez nas u najmanju ruku bila drugačija, u isto vrijeme dok se ponosimo ovom baštinom, osjećamo i odgovornost za nju i dužnost, da je povećamo. Mi se i nalazimo ovdje baš zato, jer imamo pouzdanja u vječne vrednote svoje domovine. Pa kada se za koji trenutak — koji nitko od nas neće još jedamput doživjeti — na vrh ovoga dvorca uzvine zastava pod kojom je naša narodnost ustala na život, onda ćemo, kao jamstvo za ovo naše pouzdanje, vidjeti, gdje križ, kao i onoga prvog dana, grli portugalsku zemlju.

BIBLIOGRAFIJA

Djela se pod A ne kose s kat. istinom i ćudoređem, ona pod B se kose djelomično, ona pod C sasvim, djela pod D su čisto tehničke naravi.

A:

Apostolat sv. Ćirila i Metoda: Sv. Ćiril i Metod i 1300 god. jubilej hrvatskog naroda. Nadbiskupska tiskara, Zagreb 1940., str. 16.
Benković Ambrozije: Mučenici sv. Vid, Modesto i Krescencije. Katolička mala knjiga. Teslić 1940., str. 28.
Binički dr. Fran: Na ruševinama. Pripovjest. Društvo sv. Jeronima 1941., str. 88.
Bojić o. L.: U duhu katoličke obnove. »Kačić«, Šibenik 1940., str. 231.
Bösendorfer J.: Nešto malo o našoj Baranji. Prva dion. tiskara, Osijek 1940., str. 47.
Cerovac dr. Drago: Proširenje mirovinskog osiguranja na trgovačke pomoćnike. Nakl. »Pravice«, Zagreb 1940., str. 27.
Crnica o. Ante: Uredba o rangu rimokatoličkih bogoslovskih škola s tumačem. Knjižnica »Nove Revije«, Šibenik 1940., str. 30.
Fisković Cvito: Drvena skulptura gotičkog stila u Splitu. Iz »Vijesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku« sv. LI., Split 1939., str. 17—XVII—L.
Fisković Cvito: Najstariji kameni grbovi grada Splita. Iz »Vijesnika hrv. arheološkog društva« sv. XVII, 1936.
Gasman o. Ferdo: Obredi Sakramenta sv. Reda. Zbor Franjevačke omladine, Zagreb 1940., str. 91.
Hronsky C. J.: Anđelina. Društvo sv. Jeronima, Zagreb 1940., str. 147.
Kako sam došao na svijet I. i II. dio. Izd. »Spes«. Zagreb 1940., str. 16.
Kimovec dr. France: Pozdravljena Kraljica, pjesme. Jugoslovanska tiskarna, Ljubljana 1940., str. 20., slov.
Matić dr. Tomo: Knjižnica zagrebačkog, varaždinskog i požeškog kolegija i osječke misije. Posebni otisak iz »Vrela i prinosi«, sv. 11. Sarajevo 1940., str. 98—115.
Mažuranić Želimir: Samostan u Osoju. Zagreb 1939., str. 31.
Radić fr. Ignacije: Biskup Mahnić. Nakl. »Dobre štampe«, Slav. Požega 1940., str. 262.
Racine Jean: Britanik, tragedija. Nakl. Čelap, Zagreb 1940., str. 77.
Rogošić dr. fra Roko: Stanje kat. Crkve u Jugoslaviji do sporazuma. Šibenik 1940., str. 73.
Rožman dr. Gregorij: Zakonik ljubljanske škofije. Ljubljana 1940., str. 235. slov.
Saleski Franjo, sv.: Filotea, uvod u pobožni život. Zbor duhovne mladeži, Senj. »Tipografija«, Zagreb 1940., str. 500.
Simončić Đuro: Biblijske pripovijesti iz novog i starog zavjeta. Akademija »Regina Apostolorum«, Sarajevo 1940., str. 187.
Sveta Terezija Dj. Jezusa: Povest duše. Izd. Karmel na selu. Ljubljana 1940., str. 386., slov.
Sveti Marko ev., Izd. Kat. mala knjiga, Teslić 1940., str. 32.
Svetotajstvena procesija. Kat. mala knjiga sv. 18. »Nova tiskara«, Sarajevo 1940., str. 32.
Šarić Ev. Ivan: Magnificat, lirska simfonija. Izd. »Regina Apostolorum«, Sarajevo 1940., str. 96.
Šojat Jozephus: Fragmenta theologica ss. Cyrili et Metodii. Zagreb 1940., str. 36
Štefanić Vjekoslav: Mali kršć. nauk J. Ledesme u hrvatskom prijevodu od g. 1578. Otisak iz »Vrela i prinosi« sv. 11, 1940.
Štejn V. Sergije: Moj put k Bogu. Zagreb 1940. Izd. nakl. »Istina«. str. 106.
Štejn V. Sergije: Petar Čaadajev. Izd. »Ćirilo-metodski vijesnik« Zagreb 1940., str. 40.
Ušeničnik Aleš: Izabrani spisi, IV. svezak. Ljubljana 1940., str. 312, slov.
Vanino Miroslav: Bartola Kašića »Ritual Rimski« (1640). Otisak iz »Vrela i prinosi«, sv. 11 (1940), Sarajevo 1940., str. 98—115.

Vinski Zdenko: Glavni nosioci euraziiske nomadske umjetnosti. Iz »Vijesnika hrv. arheološkog društva« XVII. 1936.
Vinski Zdenko: O značenju etnografije za kulturnu historiju slovenskog juga. Izd. »Glasnika Etnografskog muzeja«, Beograd 1939., str. 7.
Vrela i Prinosi 11. Nova tiskara, Sarajevo 1940., str. 191.
Zaninović o. Antonin: Albert Fortis. Otisak iz »Vrela i prinosi« br. 11, 1940.
Zlatoustoga sv. Ivana Liturgija. Tiskara Narodne Prosvjete, Zagreb 1940., str. 48

C:

Isprave o hrvatskoj starokatoličkoj crkvi. Izd. Bisk. kanc. hrv. starokatoličke crkve. Zagreb 1940., str. 20.

D:

Bátory dr. Julije: Novi pogledi na problematiku carcinoma. Tisak Građanske tiskare, Osijek 1940., str. 186.
Bičanić Rudolf: Agrarna prenapučenost. Izd. »Gospodarska Sloga«, Zagreb 1940, str. 29.
Bratanić Branimir: Orače sprave u Hrvata. Publikacije etnološkog seminara Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1939, str. 100—XVIII.
Bulletin de l'académie, Nr. 6. A. Sciences mathematiques et phisiques. 1939. B. Sciences naturelles, 1940. Ed. Academie royale Serbe. Belgrade, str. 246.
Cizel Velimir: Kroz Francusku, II izdanje. Štamparija »Privredni pregled«, Beograd 1940., str. 80.
Čeović ing. Ivo: Lovstvo. »Tipografija«, Zagreb 1940., str. 445.
Ćorović V.: Ban Borić i njegovi potomci. Glas Srpske kraljevske akademije, knjiga 92. Beograd 1940., str. 17., ćiril.
Da li banovina Hrvatska ili Hitlerova provincija. Brošura, zabranjeno, str. 16.
Dayson Heg: Čudo jedne knjige. Preštampano iz »Hrišćanskog dela«, Skoplje 1940, str. 13, ćiril.
Delić dr. Miroslav: Koštana i zglobno-koštana tuberkuloza. Škola narodnog zdravlja. Zagreb 1940., str. 264.
Deškovića Branislava posmrtna izložba. Hrvatsko društvo umjetnosti. Split 1940., str. XXXII.
Dimić dr. Mihael: Dva savremenika o boju na Kosovu, str. 18.
: Zemlje Hercega sv. Save, str. 109. Glas Srpske kraljevske akademije, knjiga 92. Beograd 1940., ćiril.
Filipović dr. S. Miljenko: Običaji i verovanja u skopskoj kotlini. Srpska kraljevska akademija, knjiga 24. Beograd 1939., str. 290.
Glesinger dr. Lavoslav: Amatus Lusitanus 1556—1558. Nakl. Bibl. jevr. nar. kalend., Zagreb-Beograd 1940., str 110,
Godišnji poreski pregled kralj. Jugoslavije. Tiskara Ivan Rast, Zagreb-Beograd-Ljubljana 1940., str. 228.
Handžić H. Mehmed: Islamizacija Bosne i Hercegovine. Islamska dionička tiskara, Sarajevo 1940., str. 34.
Jelačić dr. Aleksije: Rusija i Balkan. Izd. Francusko-srpske knjižare, Beograd 1940., str. 120, ćiril.
Kolterer dr. Fr.: Lječilište Rogaška Slatina. Zvezna tiskara, Celje 1938., str. 27.
Konvalinka dr. Konstantin: Revmatoze. Samozaložba, Dolenjske Toplice 1940., str. 79., slov.
Kopf ing. Dragutin: Tipovi betonskih kolovoza. Izd. Saveza Jug. ind. cementa. Beograd 1940, str. 36.
Kosier Lj. St.: Staat und Wirtschaft. Berlin-Zürich 1939, str. 272.
Kosier Lj. St.: Grossdeutschland und Jugoslavien. Berlin-Wien 1939., str. 320.
Kukbakin St. M.: Leksičke studije. Glas Srpske kraljevske akademije, knjiga 92. Beograd 1940., str. 43, ćiril.
Lepoglavske čipke. Izd. Kr. Banska uprava savske banovine. Zagreb 1938., str. 16.
Mirković L.: Crkveni umjetnički vez. Izd. Muzej srpske pravoslave crkve. knjiga I. Beograd 1940., str. 50—XXVII.

Mladenović Živomir: Mladost Jovana Skerlića. Beograd 1940., str. 370, ćir.
Nacionalne izložbe umjetničke fotografije 1940. Hrv. fotoamaterski savez. Osijek 1940.
Najnužnije narodne potrebe. Anketa »Gospodarske Sloge«, Zagreb 1940., str. 55
Odabrana predavanja. Zadružna biblioteka br. 27. Beograd 1940., str. 67.
Organizacija zdravstvene službe na selu. Izd. Hrv. liječnički zbor. Zagreb 1940.
Petranijević dr. Branislav: Leonardi kao filozofski pjesnik. Glas Srpske kraljevske akademije, knjiga 92. Beograd 1940., str. 21., ćiril.
Popović M. Anastazije: Pomenik šabačko-valjevske eparhije, I. deo. Beograd 1940., str. 189, ćiril.
Poročilo Ljubljanske borze za blago in vrednote o poslovanju v letu 1939. Ljubljana 1940., str. 60, slov.
Pravila Jugoslavenskog rudarskog azbetskog društva a. d. Beograd 1940., str. 20
Pravila Udruženja vazduhoplovne industrije kr. Jugoslavije. Beograd 1940., str. 22.
Protiletalska zaščita. Izd. Kraljevska banska uprava Dravske banovine. Ljubljana 1940, str. 200, slov.
Prva pomoć. Izd. Beogradski oblasni odbor crvenog krsta. Beograd 1940, str. 16, ćiril.
Reya dr. Oskar: Vremenoslovlje. Jugoslovanska knjigarna, Ljubljana 1940, str. 117, slov.
Spomenica II. kongresa ekonomista kr. Jugoslavije. Izd. Udruženje ekonomista, Beograd 1939, str. 261, ćiril.
Stevanović dr. Borislav: Inteligencija i uspeh u radu, str. 14.
: Socijalno- kulturna sredina kao faktori u određivanju doba umne zrelosti, str. 30. Glas Srpske kr. akademije, knjiga 92. Beograd 1940, ćiril.
Stojiljković ing. T. Aranđel: O proizvodnji ricinusa, II. izd. Beograd 1940, str. 60.
Škarić Đ. Miloš: Život i običaji »planinaca« pod fruškom gorom. Srpska kraljevska akademija, knjiga 24. Beograd 1939, str. 274, ćir.
Teržanov ing.: Predavanja o gnojenju. Podravska tiskara. Maribor 1940. II. izdanje, str. 48.
Totomianc prof. dr. V.: Osnove zadružništva. Izd. Zadružna zveza v Ljubljani 1940, str. 107, slov.
Trnjerić dr. Vjekoslav: Carniola Italiana, »Tipografija«, Zagreb. Beograd 1940, str. 50.
Uliron, iskustva iz klinike i prakse. Izd. »Bayer«, Zagreb 1940, str. 62.
Uredba o upisima stvarnih prava na brodu . . . Sv. II, Izd. Ministarstva Pravde. Beograd 1940, str. 67.
Vijesnik geološkog instituta kr. Jugoslavije. Knjiga VIII. Beograd 1940, str. 260.
Vuksan D. Dušan: Pisma Petra Petrovića Njegoša, I. knjiga. Beograd 1940, str. 597, ćiril.
Zakoni, uredbe, naredbe. Banovina Hrvatska. Nakl. Stj. Kugli, Zagreb 1940, sv. XXXIV., str. 185—228, sv. XXXV., str. 1—108, sv. XXXVI., str: 109—160, sv. XXXVII., str. 161—200, sv. XXXVIII., str. 201—256, sv. XXXIX., str. 257—287, sv. XL., str. 1—43.
Završni računi. Samostalna uprava državnih monopola kr. Jugoslavije. Beograd 1940, str. 23.

● Nenaručeni se rukopisi ne primaju bez prethodnog dogovora s urednikom. Rukopisi se ne vraćaju.

»ŽIVOT« izlazi 10 puta godišnje na 64 stranice. — UREDNIK: Stj. Tomislav Poglajen D. I. — IZDAVAČ I VLASNIK: Kolegij Družbe Isusove u Zagrebu, A. Alfirević D. I. — TISKARA: »Glasnika Srca Isusova«, A. Alfirević D. I.